Centre for Studies in Social Sciences, Calcutta

Documentation of rare Assamese books in collaboration with Assam Sahitya Sabha, Jorhat and the Ford Foundation: microfilmed and digitised in October 2006

Record No: 2006/ 165	Language of work: Assamese
Author (s) / Editor (s): ✓ Lakshinath Bezbaruah	
Title: বাঁহী	
Transliterated Title: Baanhi	
Translated Title:	
Place of Publication: Calcutta (Kolkata)	Publisher: Editor
Year: 1922 (1844 Sak)	Edition:
Size: 21 cms - 516 pages	Genre: Magazine
Volumes: 12 (2, 6, 8, 11, 12 issues)	Condition of the original: Brittle.
Remarks: Stitched.	
Holding institute: Assam Sahitya Sabha, Jorhat	Microfilmed and digitised by: Centre for Studies in Social Sciences, Calcutta, 2006.

Microfilm Roll No:	From gate:	To gate:

৫৩৮৮/অা:
১৫. ৬. ৬৯

বাঁহী।

১২শ বছৰ।	১৮৪৩ শক, শাওণ।	৪ৰ্থ সংখ্যা।

মধুপৰ্ক।

ডব্লিউ নেছুলী W. Nassau Lee, L. L. D.) নামেৰে চাহাব এজনে লাখ লাখ টকা খৰচ কৰি আসামত চাহ-বাগিছা খুলিছিল। ১৮৬৪-৬৫ চনত তেওঁ লোকে চাহৰ আৰু অসম আৰু অসমীয়াৰ বিষয়ে যি দেখিছিল, যি শুনিছিল তাক ১৮৬৭ চনৰ ইণ্ডিয়ান ডেইলী নিউজ বোলা বাতৰি কাকতত প্ৰকাশ কৰিছিল। তেওঁ লেখিছে যেতে তেওঁ তেনে লাখ লাখ টকা খৰচ কৰি আসাম-দেশত চাহ বাগিছা খুলিলে, এজোটা মৌজাৰ সমান দল ছটিয়াই হয়ত হেজাৰে হেজাৰে বহুৱা মানুহৰ উপজীৱা উলিয়ালে আৰু সেই বাগিচাবোৰ পাতিবলৈ বাৰি ভাঙি হেজাৰে হেজাৰৰ সাৰ্ব্বণীয়া মানুহক গৰু ম'হ চৰাই গাখীৰ পানী খাবলৈ চৰ বহাই দিলে। উপায় নেদেখি বাগিচা চাবলৈ গলত কোনেও তেওঁৰ ভুল নধৰে। তেওঁ ইংৰাজী এনেই ভাল নাছিল কাজে জুলীয়া হাতী বৈ মহা সমো-ভৰেৰে আনিছিল আৰু আহাৰতে বাটত যুঠিয়ে যুঠিয়ে দম ও মিচি আনিছিল, হঠাৎ তেওঁক তেনায় সিবলৈ অসমীয়া গাৱঁলীয়া জন পানী এটি বাহিৰলৈ নেপাল, আৰু পিছত তেওঁ লিখিছে, "মোৰ বাগিচাতে গৰু ম'হ চৰাই কলহে কলহে গাখীৰ খীৰাই খাচতং কৰি খাব লাগিছে। তেও বা বাগিচাৰ চাহাব আহিছে চাহাবলৈ এটোপাকে চুচা এটাত ভৰাই লৈ যাওঁ এটোপালে হলে সিইতৰ জানতেই নহল। বাগিচালৈ যাওঁতে বাটত মাছৰ এটাই গাখীৰৰ টিপা এটি লৈ থকা দেখি " মোক দিব নে ? বুলি সোধাত সি আকৌ পয়চা নাপালে নিদিও" বুলি কলে। মই যদি কৰবাত এটা কণিকে বা এমুঠি চাউলকে নাইবা এজন গাখীৰকে এনেয়া পাওঁ ? তাত থকা কেই দিন অসমীয়াই মোক জুনুকি জুনুকি কৈ শিকালে," এইবোৰ লেখাৰ কাৰণ তেওঁ তেনে এবোৰ আসামলৈ অথচ আড়ম্বৰেই গঞ্জালৈকো গৈছিল। তাত পঞ্জাবীৰ নিচিনা বীৰ পুৰুষবিলাকেও তেওঁক মান-সংকাৰ কৰি দেশলৈ আগ বঢ়াই নিছিল। কিন্তু আসামত তেনে অভ্যৰ্থনা পাওক বাবি তেওঁৰ আগমনত অসমীয়াৰ নোমেই ননড়িল। সি যি হওক, নেছুলীয়ে তেওঁৰ মন্তব্য সাময়িক এই দৰে লিখি গৈছে।—

"Time was when the valley of Assam, if not densely populated

contained a fair proportion of human race, but those days are gone. For miles have I travelled through immense grass and jungles 10´ to 20´ feet high which was once covered with cultivation & where every now and then the old villager whom I employed as a guide pointed out to me the site of some villages, no traces of which were left to mark the former existence of men. Time was if report speaks true, when the Assamese, if never a highly energetic and enterprising race, had at least the virtues of honesty and truthfulness, but whether contact with their neighbors or contamination from intercourse with our court of justice be the cause, they are said to have neither now.

Time was when the valley of Assam was interpersed with tanks and intersected by bunds and roads worthy of the Romans all made by the labour of its people but the tanks have disappeared in thick jungle, the bunds have been washed away and the roads have been so neglected as to be recognised only where stupendous embarkment remain to recall the vitality of the rule of the Rajah of Assam and that energy of the people whether natural or forced which we now look for invain. * * * *"

ধৰেবিলাক কোৱা পঢ়িলে সঁচাকৈয়ে বেৱাৰ লোকতে নে থাক?

* * * *

৫৩৮৮/অ:

শক্তি-আবাহন।

ধন্য জনম স্বদেশ বাসী
ধন্য জীৱন আজি,
কি মহা যজ্ঞ উদ্দেশ্যে উঠে
শঙ্খ আৰতি বাজি!
যজ্ঞ বেদীৰ পবিত্ৰ গন্ধ
পবিত্ৰ জনমভূমি,
ভক্ত হৃদয় মন্ত্ৰ কৰাতি
শক্তি পূজাৰী তুমি।

ভক্তি গঙ্গা আনন্দ যমুনা
মিলাই দুয়োটি মাগিছো কৰুণা,
হৃদয়ত আজি জিয়াই শক্তি
আশীষ ভগৱান!
আহাঁ বৰপ্ৰাৰ্থী সকলো ভ্ৰাতৃ
হিন্দু মুছলমান।

আহাঁতে সকলো আৰ্য্যকুমাৰ
অতীত বংশধৰ,
তোমাৰ আগত চোৱা কি বিশাল
কুৰুক্ষেত্ৰৰ ৰণস্থল!
যি দেশত পোনে জ্ঞান সুধাকাৰ
উঠিছিল জেউতাৰি
নমাৰৰ নৌকি যি দেশৰ পুত্ৰ
প্ৰতিভাৰ নিজ্মালি!
আহাঁ সকলোটি একাত্ম হৈ আহি
তোৰা জীৱনৰ ব্ৰতৰ বৰাগী
আহাঁতে স্বদেশ সন্যাসীৰ বেশ
কৰ সবে দানমান,
আহাঁ আহা আজি আহাতে ভ্ৰাতৃ
হিন্দু মুছলমান।

বিশ্ব বিয়াপি জাতীয় পতাকা
উৰিছে অভ্ৰভেদী,
জানাবা নিশ্চয় আমাৰো বিজয়
আহাঁতে সন্দেহ ছেদি।

বিশ্বমানৱৰ মহা আহ্বান
শুনা শুনা কাণ পাতি,
সকলোকে মহা মন্দিৰ মাতিছে :—
উঠাতে জগত জাতি।

প্ৰভাত পৱন কুসুম ভৰণা
প্ৰাণে প্ৰাণে কিবা দিছেহি চেতনা!
কোন সুদূৰৰ মধুৰ বাণীৰ
পৰশিছে আজি কাণ :—
জাগা জাগা আজি জাগাতে ভ্ৰাতৃ
হিন্দু মুছলমান।

জাগিছে স্বৰগ জাগিছে মৰত
কি নৱ প্ৰতিভাৰে!
তোমাৰ শিৰতো নপৰিব কিয়
পুণ্য প্ৰতিভা ভাৰে?
জগতজুৰি তথা জাগিছে যেৰূপ
নেজাগিবা কিয় তুমি?
নোহা সৰ কিয় তোমাৰ স্বদেশ
স্বাধীন পুণ্য ভূমি?

অতীত তোমাৰ চোৱা কি উজল,
কত আদৰ্শৰে জীৱন সাফল!
সেইহে আজিও নিত্য কণ্ঠে
মহা সুমধুৰ তান :—
জাগা জাগা আজি জাগাতে ভ্ৰাতৃ
হিন্দু মুছলমান।

বন্দে আজ জগত পিতা,
বন্দে মাতৰম্,
বন্দে আজি জন্মভূমিৰ
সেই স্মৃতি মনোৰম!
য'ত জন্মিছিল বশিষ্ঠ মহৰ্ষি
জনক গোকৰ্ণ মুনি,
যি দেশ আজও নহবনো কিয়
আদৰ্শৰ শিৰোমণি?

নাচিছিল যতে সীতা চূড়ামণি
পুণ্য আদি য'ত সাতোৰ ৰমণী,
আৰু জন্মিছিল য'ত ধৰ্মবীৰ
শঙ্কৰ মাধৱে স্থান

তোৰা আজি সবে মিলাতি জয়,—
হিন্দু মুছলমান।

প্ৰাচ্য পাশ্চাত্য সংযোগত আজি
কি মহা মিলন সুখ!
তাৰেই প্ৰতিভা পৰি জিলিকিব
সোণান মাতৃৰো মুখ।
আন দিনে তোৰা হিন্দু ইছলাম্
শতেক বিভিন্ন মাজে,
কি এটি অভিন্ন শক্তি সমাৱেশ
স্বৰ্ণ সুৰুমা মাজে!

কোনেহলে ভাই! কিহৰ নিৰাশা?
আজি এককোটি আশাৰ ভৰসা!
শুনা শুনা সউ কিবা ঐক্যতানে
নিস্বন কৰিছে প্ৰাণ :—
জাগা জাগা আজি জাগাতে ভ্ৰাতৃ
হিন্দু মুছলমান।

সেই কাৰণেহে জ্ঞানৰ ভিখাৰী
স্বদেশ সেৱক দল,
গাইছেহি একে মহা আকৰ্ষণে
ই পুণ্য মিলন স্থল।
ঈৰ্ষা হিংসা দ্বেষ পবিত্ৰ মস্তক
অতীতক চাপিম বুলি,
ধাৰছোৰ বন্ধু আজি সকলোটি
হাতে লই ভিক্ষাজুলি।

আজি স্বদেশৰ মাহেন্দ্ৰ ক্ষণত
পুৰোহিত তোৰা বহিছে যজ্ঞত :
স্বদেশৰ কেনে চৌপাশে বিয়াপে
পবিত্ৰ ধূনাৰ ঘ্ৰাণ!
তোৰা নকৰিবে জ্ঞানৰ নিৰ্মালি
হিন্দু মুছলমান।

চোৱাচোঁ দেশৰ আছে কতজন
তোমাৰ সহ হই!
সমাটিকে তুমি জগাব লাগিব
জ্ঞান সম্পদ লই।
প্ৰাণে প্ৰাণে তুমি জ্বলাব লাগিব
জাতীয় প্ৰেমৰ শিখা,

ভিক্ষাপাত্ৰ নাই! লোৱা পূৰ্ণ কৰি
আজিৰ নৱ দীক্ষা।

আগে উঠিছে গীতাৰ মন্ত্ৰ
তাৰেই চলিব জাতীয় যন্ত্ৰ;
ত্যজা মোহমায়া জাগীৰ অৰ্জুন!
হল এই অনুষ্ঠান!
জাগা জাগা আজি জাগাৰে ভাতৃ
হিন্দু মুছলমান।

সেই অতীতৰ গৌৰৱ কাহিনী
কেৱল তাৰেই লেখ
চোৱা চকু মেলি দেখিবা আগত
কিনা জয় অৱশেষ!
এইটি শিলতো কত ইতিহাস,
কত তেজস্বিনী ভাষ!
নজনাৰ নেকি এই স্বদেশত
অমৰ তীৰ আশা?

স্বদেশ গৌৰৱ মন্দিৰ নিৰ্ম্মাণ
কৰা কথা মনে ভাই সবীলাল
নহলেনো তুমি কিদৰে সহিবা
জননীৰ অপমান?
জাগা জাগা আজি জাগাৰে ভাতৃ
হিন্দু মুছলমান।

জ্ঞান বিজ্ঞানৰ তোমাৰ ইয়াতে
প্ৰথম শঙ্খ বাজে,
তোমাৰ অতীত কীৰ্ত্তি কলাপৰ
বিচিত্ৰ চিত্ৰ বাজে।
অভ্ৰভেদী কত দেৱালয়ে
ঘোষিছে কিৰীটি ভাৰ!
উৰ্ব্বশী কামাখ্যা উমানন্দ আদি
স্মৃতি সেই গৰিমাৰ।

জয়দৌল আৰু শিৱৰ মন্দিৰে
ৰাখিছে শিৱত স্বদেশ কীৰ্ত্তিৰে
সুজলা সুফলা যি জন্মভূমিৰ
তুমিও সন্তান,
জাগা জাগা আজি জাগাৰে ভাতৃ
হিন্দু মুছলমান।

ভাৰত তোমাৰ জননী যিয়াৰ
নিত্য সেৱাৰ পণ;
স্বদেশ ভক্ত স্বদেশ মুক্ত
স্বদেশ আত্মাৰ্পণ।
তেনে স্বদেশৰ তলে মৰে দিয়া
স্বাৰ্থ বাসনা বলি,
জীৱন আহুতি শান্তি হোম শিখা
উঠিব উজ্জ্বল জ্বলি।

জাতীয় যাগৰ আহুতী লগাই
প্ৰেমৰ অনল দিয়াতে বিলাই
চোৱা চোৱা সউ নৱ প্ৰভাতৰ
স্বৰ্গ মূৰ্ত্তিমান!
জাগা জাগা আজি জাগাৰে ভাতৃ
হিন্দু মুছলমান।

চোৱা আজি সউ আকাশ পটত
দীপ্ত তাৰকা শত,
অতীত কাহিনী পিতৃগণকল
আছে বিনোদনে ৰত!
নকৰা নিৰাশ দিয়াঁহি আশ্বাস
সেই পিতৃগণক,
স্বদেশ উন্নতি প্ৰতিজ্ঞা প্ৰদানে—
দেশৰ মঙ্গল হওক।

বজোৱা বজোৱা বীৰ! ৰণভেৰী,
ভৈৰৱ নিনাদে গুচক বিশ্ব বেৰি
নভ সংঘে সিন্ধু তৰঙ্গে
ভীম-দৰ্পে নাচে প্ৰাণ,
জাগা জাগা আজি জাগাৰে ভাতৃ
হিন্দু মুছলমান॥ *

শ্ৰীভাগ্যধৰ নেওগ।

---

* আসাম ছাত্ৰ সন্মিলনৰ গোলাঘাট অধিবেশনৰ দ্বিতীয় দিনা স্বৰ্গীয় বন্ধু শ্ৰীশচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ দ্বাৰা পঠিত।—ডিঃ লেঃ।

চাকি দেৱীৰ বছৰ বিদায়।

চাকী দেৱীৰ প্ৰস্তাৱনা লেখে বুলি এনেই চিনাকি থকাৰ নামৰ আগন্তুক দিলো। এনে বুলি মেন কোনেও নাভাবে। কেৱল দেৱীৰ পাত ৰৈছে দেখিছে, মধ্য মাৰ্গে ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে; তাত সাধাৰণে দেৱীৰ নৱপূজাৰিয়ে বছৰক বিদায় দি কৈছে—"জয়ৰ দিন যাবা দেৱীৰ নানা কোলাহল, ঢোল খোলৰ শব্দ নিন্দা স্তুতি শুনছে।" পূজাৰী দেখে নাজানে যে জন্মতে ই আছিল, সেইবাবে এই কথা নহয়। তাৰ উপৰি দেখা গল যে সন্মানৰ সমুচিত কথা। সন্মানযা দত্ত্বা প্ৰাপ্ত্য ফলাফলম্ঃ—অৰ্থাৎ সম্যক্ পিতৃমাতৃ তথা, তাকে বিচনাত পাপেৰে তু মাগে। ইত্যাদি। জ্যোতিষতো আমাৰ এই অনধিকাৰ চৰ্চা দোষ কেও আমাক দায় ধৰিবে, আমি কিন্তু জ্যোতিষ নহয়। তেতিয়া কেৱল কম যে বাস্তৱিকতে ঢোল খোল একো কথা নাই; দেৱীয়ে সকলো বাণী শুনিবলৈ, চুইছাৰৰ চুটা আগুলি নিজৰ কাণ। বিদ্যাৰ স্তুমাই বিদ্যা কুটা উপাৰ্জনৰেখা বন্ধ কৰি ৰাখিছে দেখি কাণৰ ভিতৰত গুমগুমনি উঠিছে আৰু তাকে তেওঁ ঢোল খোলৰ শব্দ আৰু কোলাহল বুলি ভাবিছে এইটো তেওঁৰ honest mistake.

পূজাৰিয়ে কৈছে "আমি আপোনাৰ কাকো কেতিয়া জোৰকৈ মতা নাই।" আমি কওঁ নিশ্চয় নিশ্চয়। তেওঁ তেনে কৰিবৰ কথাই নহয়। আমি জানো আমাৰ সৰু কাণ। কেৱল চুবুৰীয়া দুই সৰাহে আমাৰ সৰাক পাৰাপ কৰিবলৈ যায়। আমাৰ ভাল সৰাই সোণৰ-ৰূপৰ মুখেৰে আকৌ কৈছে— "অপৰে কটু-কাটবা কৰাত অনপ অৱসৰ দিয়া দিয়াকৈ উত্তৰ মাপোনা দি আহিছোঁ, আৰু আগলৈকো সেইদৰে চলিম।"

দেহি ঐ! আমাৰ চকুৰ আনন্দ লোতক বৈছে! এনে সৰাৰ বাবাই বৈ সবিবৰ মন যায়। চাকি-দেৱীৰ ১২-ভনীয়াসকলৰ ১২ টা মাহৰ ১২ টা চাকিটৈ চোৱা। কতো, কতো, অলপো কটু কাটবা নাপোৱা; কেৱল ভাত মিঠা মিঠা কথা! এই মিঠা কথাৰ চুটিকৈ সৌৰভ-সোৱাদ আহিছে কেনেকৈ জানো? "অখোৰ আশীৰ্বাদী" দেখা! আমিও তোমাৰ ঘৰ দকেৰ মাত অমোকো "অখোৰ" আশীৰ্বাদ এখোলোকা দিয়ক।

নৱ পূজাৰিয়ে লিখিছে "পাঠকৰ ভিতৰত এজনে দেৱীক ভেটিটো পঠাইছে।" আমি কওঁ, সন্দেহ নাই, দিয়ক দেৱীক ভেটি। কাৰণ, আমি দেখিছো যি মাৰোৱাৰী মহাজনৰ দেশত এবাৰ ভেটি, মাহত তেওঁ সেইটীয়া হলেও, মাহতো নমস্কাৰ মাগক দৈ পৰে সেইজন। তেনেকে, দৰকাৰ পৰিলে, সুবিধা বুজি আমাৰ দেৱীৰ ভাল লগাবলৈ বাকি আছেনেকি। সোণমুৱা তেওঁ আকৌ কৈছে—"দেৱীৰ আগমীয়া বছৰত ইয়াতকৈও আৰু উজ্জ্বল গৌৰৱ দেখুৱাব।" এইবাৰ মহৰৎঃ বিজুলীৰ। ৮০০ কৰ্চ্চ পাৱাৰ; নাইবা আৰু বেছি। তাত আগমীয়া ৰাইজৰ চকু!! বাণ্টিৰ বুচ্ নেল আৰু কাৰেঙ্গ মেণ্ডক গোৰকালৈ আমামলৈ পাবলৈ কোৱা যাওক. কি বোলা? Roaring business চলিব।

নৱ পূজাৰিৰ শেষৰ একোষাৰ কথা শুনি কিন্তু আমি দাম হৈছো—'যদি অসমীয়া ৰাইজে সেই গৌৰৱ ভাগ লোৱাত দেখি দেৱীয়ে ৰাইজৰ মাজত থাকিবলৈ ইচ্ছা নকৰে অন্তৰ্দ্ধানো হব পাৰে।'"

"কি কথা শুনিলাম আজি মন্থৰাৰ মুখে বধুৱৰ!" আমি সোধো, কিয় এনেষাৰ অমঙ্গলীয়া কথা মুখত উলিয়ালে নৱ পূজাৰি দেউ?

"এই আশা ছিল কি তোৰ মনে, কৈকেয়ী সতিনী?
ও তুই কৰিলি কি কাৰ্য্য,
কাঁদাৰ কৰে ৰাজ্য,"
বিপ্ৰকুল পূজা দেৱীক দিতি বনে?
বোলো, চিৰস্থায়ী বন্দোবস্তৰ মাটি ডবাৰ দলিলৰ চুকটো উঠিল নে?

শেষৰ মিঠা মতীয়া, অমুক বাপ ভাগিনৰ চাকি দেবীৰ মিঠা মাত আমালোকেৰেক এক সংখ্যাতে পৰাই তুলাদি আজিলৈ বিদায় লওঁ। তেওঁ আতি মিঠাকৈ এইবাৰ শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ বংশৰ শূদ্ৰ মহন্তসকলক কেনেকৈ সম্ভাষণ কৰিছে চাওক:—

"শঙ্কৰদেৱৰ বংশীয় বুলি পৰিচয় দিওতা ঠায়ে ঠায়ে মহন্ত নামধাৰী শূদ্ৰসকলেও যথা সৰ্ব্বৰ ছাগ আনি দৰা আৰু খোল টেৱাৰ কৰে" ইত্যাদি। প্ৰদীপিকা ৫৬৩ পিঠি। শূদ্ৰ মহন্ত সকলৰ প্ৰতি কেনে মিঠা সম্ভাষণ: আৰু কেনে ধৰ্ম্মৰ সামঞ্জস্যৰ উদ্যোগ!

শূদ্ৰ মহন্তসকলে যদি দামোদৰদেৱৰ বংশৰ বুলি পৰিচয় দিওতা সুনকাৰ, সাবোৰান, ইত্যাদি ইত্যাদি মহন্ত নামধাৰী ব্ৰাহ্মণসকলৰ কাৰ্য্যৰ ইতিহাস প্ৰচাৰ কৰি এইখিনিতে চুৰা চাই সোণা দি অসাৰ দিয়ে তেন্তে ধৰ্ম্মৰ সামঞ্জস্য কাৰী এই ভণ্ড পুজাৰিৰ আকাৰ আগধন গায় কলৈ কোনে বাই কব পাৰেনে?

বিপক্ষ সমালোচকসকলৰ ওপৰত বৰ্ষণ কৰা আৰু এসাৰী তেওঁৰ মিঠা কথা চাবা নে? "এতিয়াৰপৰা আৰু এনেকুৱা অকথ্য বেহুচ কথাৰ উত্তৰ দিবলৈ গৈ নিজৰ সময় নষ্ট নকৰোঁ।।" (প্ৰ, ৫৬৭ পিঠি)।

"দেখে যা দেখে যা দেখে যা লো তোৰা
সাধেৰ কাননে মোৰ।"

গাছিৰ কুসুম উঠেছে ফুটিয়া,
মলয়া বহিছে বিদ্বেষ লুটিয়াৰে।
জোছনা ফোটে,
"ভেনিটি" ছুটে,
সাধেৰ কাননে মোৰ।

শ্ৰীলক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা।

তেওঁ কোন, কলে।

"ক্ষীৰ সাগৰত আছিলন্ত শশধৰ।
মৎস্য যেন কোলে উঠে এক জলচৰ॥"

সেইকালে তেওঁক আমি আমাৰে নিচিনা ফটুৱা মাহেকীয়া কাকত লেখোতা আমাৰে এজন জ্ঞাতি ভাবি, কেতিয়াবা তেওঁক নাম কাঢ়ি মাতিছিলোঁ, কেতিয়াবা বা তেওঁক গৈতে ঠাট্টা বিদ্ৰূপকে কৰিছিলোঁ, কেতিয়াবা বা তেওঁৰ, সাগৰ দেখি যমুনা ভ্ৰম হোৱাৰ দৰে ভাবোদয় আৰু ভাব বিপৰ্য্যয় হৈ, ব্ৰহ্মাসনত বহি বাঢ়িহাকাৰ তেওঁক ব্ৰহ্মৰ্ষি মধ্যো দেশ আৰু জ্ঞান দান কৰি তেওঁলোকক ভৱসাগৰৰ পাৰ কৰিবৰ দিহা কৰোঁতা মহামুনি বুলি তেওঁ "তেৰ বাইজী! গা গা আকৌ গা" এনেকৈ বোলা দেখি আমি নাজানি তেওঁক পেংলাইকে কৰিছিলোঁ! হায়!!

"অজ্ঞানে কৰেছি দোষ,
ক্ষম মম অপৰাধ হে!
ওহে পতি! যশেৰ পতি! অগতিৰ গতি হে!"

—তেখেতে ১২শ সংখ্যা প্ৰদীপিকাত, তেখেত কোন চিনাকি দিছে। যথা:—"যশস্পতি বেনামী নাম নহয়। কামৰূপ জিলাৰ বড়ীগোগ মৌজাত আমাৰ ঘৰ। নলবাড়ীৰপৰা অগ্নিকোণৰ ফালে ১১।১২ মাইল মান আহিলে আমাৰ ঘৰ পায়। সংস্কৃত অধ্যাপনা আমাৰ ব্যৱসায়। আমাৰ বয়স ৩০ বছৰৰ ওপৰ হৈছে।"

প্ৰদীপিকা বা চাকি-দেৱীৰ জন্মধৰা সম্বন্ধে হল; বাৰ মাহৰ ১০ খন কাকতৰ আগত এৰাগুটিৰ তেলৰ চাকিটি ধৰি পোহৰাই পোহৰাই শেহত তো এটি ঐতিহাসিক বা গৈতিহ্যাসিক তথ্য তো তেখেতে উলিয়ালে। এই তথ্য আবিষ্কৃত হোৱাৰপৰা কি far reaching effect সুদূৰ ব্যাপী সুফল হব এবাৰ পাঠকক ভাবি চাবলৈ কওঁ। প্ৰদীপিকাৰ যশৰ পতিজন কোন মৌজাত জন্ম লল, শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ গুৰু কোন সেইটোও জন্ম লল; কাৰণ পতিয়ে সকলোপৰা সেই কথা জানি আছিছে। নেজত ধৰি টানিলেই যেনেকৈ মুৰৰ ভু ওলাই পৰে,

পতিৰূপী টিকনিত যেতিয়া আমাৰ হাত পৰিল, ধৰি আকোৰ মাৰি দিলেই, শঙ্কৰদেৱৰ গুৰু-বিজ্ঞান সম্বন্ধ যশস্পতি মস্তক ঐতিহাসিক বা গৈতিহাসিক সম্ভাৰ মাজত ধুপুৰ কৰে পৰিব। এতেকে চাকি দেবীক নমস্কাৰ।

নমস্তস্যৈ নমস্তস্যৈ নমস্তস্যৈ নমোনমঃ।
যাদেবী নলবাৰীগ্নিকোণেষু চাকিৰূপেণ সংস্থিতা।

যি হওক, তেখেত কোন কলে যেতিয়া আমি ধৰা পৰিলোঁ; তেওঁৰ "পৰিচয় বিচাৰি আমি (কেনো) হাবাথুৰি খাই ফুৰিছিলোঁ।" আমাক তেখেতৰ আৰু এফেৰি পৰিচয় লগা হৈছে, নতুবা তেখেতৰ বিষয়ে আমাৰ জ্ঞানৰ সম্পূৰ্ণতাত এফেৰি খুত থাকি যাব। বৰদলৈ দেও, দয়া কৰি চাকিটিৰ শলাকানিডালি এফেৰি আকৌ বঢ়াই দিয়ক:—

(১) পতি দেউৱে বিবাহ কৰিছে নে নাই? নাই, পদ্মলোচনৰ পদ্মৰ নিচিনা "পতি" ফেৰি বাক্য লক্ষ্মীৰ স্বৰূপেতে তেখেতে ধাৰণ কৰিছে? যদি কৰিছে তেন্তে কাচ্চা-বাচ্চা পুলি-পোৱাৰ সংখ্যা?

(২) তেখেতৰ সো-চকুটো অলপ কেৰা নে?

(৩) তেখেতে বাইজীৰ নৃত্যগীতআদি ভাল পায়, এই তথ্য প্ৰকাশিত; আৰু তেখেতে পঢ়ায় শকুন্তলা (যাইকৈ নিশ্চয় সেই অঙ্কটি, কাৰণ তেখেত কবি; অথচ নঙ্ক নহয়—৫৫৮ প্ৰ।) শ্ৰীযুত ভবানন্দ পাঠকদেৱে কৈছে, তেখেতে টোকাৰিও বায় হেনো। চাকি-
৬ দেবীৰ পোহৰত তেখেতে আমাক কব নে তেখেতে পোষ্টমাছ ভোজন কৰেনে? যদি কৰে কৰ্কৰাৰে নে পইতাৰে?

আমাৰ এই প্ৰশ্ন দেখোতে অসাৰ যেন দেখুৱাইছে, কিন্তু তেনে নহয়; ইয়াৰ দ্বাৰাই অন্তত আমি কি সুগভীৰ ঐতিহাসিক তথ্য পাম, সেইটো পিছতহে সপাঠক তেখেতে বুজিব পাৰিব।

যাওক; চাকি-দেবীৰ আগত বাৰ মাহত ৩৬ সেৰ তেল পোৰা হল; আৰু যশস্পতিৰ ৰাধাইও নাচিলে। আনন্দম্!

লোহিতং লোহিতং হলোহালোড়িতং।
প্ৰকুষ্টং প্ৰক মং প্ৰাপ্ত প্ৰকাৰম॥
তেং ক্ষমক্লুতমনীষ্মৰমম্।
ভজম্ভ ভূদন ভূষণ ভূষন॥

আমাৰ যশস্পতি তেখেতক দেউক প্ৰেম্‌দাৰাণীয়ে ভালদৰেয়ে পাইছে দেখিছো। একেবাৰেই বেচেৰাক পীড় লগাইছে। যিহকে কলৈ যাওক, যিহকে খাবলৈ যাওক বপুৰা বাপৰি আতি প্ৰেম্‌দাৰাণী বিষয়ত পৰে। পাঠশালিৰ ঘৰৰ পিৰালিত বহি একাগ্ৰ মনে অকলশৰীয়াকৈ তেওঁ ছাত্ৰ এটাক শকুন্তলা পঢ়াই আছিল, এনেতে বাঁহীক তেওঁ হাতে দেখা, পৰিল মনত বাইজী প্ৰেম্‌দাৰাণীলৈ। পতি দেউৱে বাঁহীৰ "ৰসৱতী কোনি যাউছি" ইত্যাদি শিকি খুব ধাৰি গুণগুণাই গাই আছেই। আৰু এটি গান বাঁহীয়ে তেওঁক শিকাব আজি। নেৰে। অবশ্যেও শিকাব। কাৰণ তেওঁৰ গলাটি ভাল।

ওহে শকুন্তলাৰ অধ্যাপক! শেষ শকুন্তলা, শুন গান, কৰ দান।—

"ভোলা যায় কি কথাৰ কথা,
যাৰ (প্ৰেম্‌দাৰাণী) মন যে' মনে গাথা।"

শ্ৰীমান পতি দেউ! আমি তোমাক দোষ নিদওঁ। বয়সৰ দোষ। মোটে ৩০ বছৰ বয়সীয়া তুমি।

"বৰণৰ পাশে বান্ধি থৈয়ো কত কাল।
আপুনি বয়স হৈলে বুদ্ধি হইব ভাল॥"

পাঠক, এওঁক সম্প্ৰতি বান্ধিবৰ আৰু এটি কাৰণ দেখা গৈছে। এওঁ পাক পাক সম্বৰণপূৰ্ব্ব ফালে চোচা লব খোজে একোখেধা ৰাখিবই নোৱাৰি। চাওক তেওঁক চেষ্টা বা বিচেষ্টাক—"আমি এইটো আগেয়ে নাজানিছিলো। জনাহলে বাইজী প্ৰেম্‌দাৰাণীৰ উপমা দি তেওঁক নকৰি আন প্ৰকাৰ কৰিবলৈ পাৰিলোহেতেন। আমাৰ পুতো লাগিছে।" (প্ৰ, ৫৬০ পিঠি)।

পাঠক, দেখিলা, এতিয়া দেখিলা? নতুবা will run amock! তেওঁ এই ফালে চোচা লব খুজি কৈছে "দয়ালু পাঠকসকলে আমাক এই বিষয়ত জগৰ দিলেও মান্তি আছো।" সৰ্ব্বনাশ! এইবাৰ সৰো দেখিছো! হে বৰ-

নবৈ ভাওনীয়া, পুৰণি নকলৰ sake-লৈ আহি যায় ।

"বলৰামৰ প্ৰায়শ্চিত্তমত" লিখোঁতে " শ্ৰীযুত স্বামীয়ে কেনেকুৱা অ কাজ্জা উত্থিত কৰি ব্যাখ্যা ক'ৰছে" আৰু অনুসৰণে বলৰামক "প্ৰায়শ্চিত্তাচৰণ স্বৰূপ" বোলাত "বলৰামে সেই কথাত মাস্তি তৈ প্ৰায়শ্চিত্তাচৰণ কৰিছিল" ইত্যাদি কথা যথাসম্ভৱে পানীকৃত্য কৰি দি বুজাইছে" আমি বুজি গৈছো, তেনেতে আৰু আমাৰ আতংকাৰ (worry) নকৰিব। এতিয়া বিদায় জনাবৰ আগত, এই নিবেদনকাৰী গীত লেখকে কৈছে "আজিকালি ফজুৱাৰ জুলোংগৱত গান কৰিবলৈ মাতি অনা গানোৱালৰ গানত (এইবাৰ গানোৱালী বুলি গানোৱালক বুলিলে,— তথাপি বক্তা) যদি কোনো লোকে প্ৰতিবন্ধকতা কৰে তেন্তে সেইলোকক ভগৱত পিৰিতত দৰৱ ক্ষতিপূৰণ লোৱা দৰে বলৰামে স্তুতক মাৰি ঋষিসকলৰ নিয়ম ভংগ আৰু পুৰাণ প্ৰৱণত আঘাত কৰাৰ বাবে বলৰামৰ ওপৰত গুৰুতৰ প্ৰায়শ্চিত্ত বিধিছিল।" প্ৰ. ৫৬২। আমি কওঁ বলৰামে গুৰুত্বৰ প্ৰায়শ্চিত্ত কৰি lenient punishment অলপ দণ্ডতে ৰেহায় পালে, তেওঁৰ পিতৃপুৰুষৰ ভাগ্য বুলিব লাগে; নতুবা, আজিকালিৰ কোনো বামে, চাকী দেৱীৰ গানৰ মজলিছত বাইনা কৰি আনি নচুৱাই আৰু গা আৰু গা বুলি উৎসাহিত কৰা কোনো বাইজীৰ গাত হাত লগালে, "খোৰাক খোচাকৰ দাবিৰ" চৈধ্যত বাপ্ বাপ্ দেখিব লাগিব। আজিলৈ ইমানতে।

শ্ৰীনৰনাথ বেজবৰুৱা।

—•—

যেনে চোৰ তেনে টাঙোণ। "হমজুৰ অনুবাদ"

মানৰ আগত তৎ লেখাত আগচালিতে বাত ধৰাত জাপ ভাল গা শ-তাই বাহ থাকোঁতেই নিশা বহুত হ'লগৈ। মই বন-খাৰ কৰি আঁতাই চাকৰ নাককৰোতো শুবলৈ গলোঁ। মইও গৌৰীকোতেকে বিদাই লেখনীয়া চাকৰনৰ মাজ-গাঠো পোনাই তৈ বলাতৰ পোৰা চাইবোৰ উক ধয়াই পেলাইছো, এনেতে বাহিৰত টিপিলা কোৱা শুনিলোঁ। বাহলৈ ওলাই চাওঁ লেখোন মোৰ বন্ধু শ্ৰীযুক্ত হমজু,—ভিতৰলৈ সোমাবলৈ দাৰ দাঙি আছে। মোক দেখা মাত্ৰকে তেওঁ মাত লগালে "আৰু একেবাৰে শোৱা হ'লেই তোমাক লগ পোৱা নহ'লহেঁতেন কিজানি ৰাউচন?"

মই:—বাৰু, সোমাই আহ কচোন।

হমজু:—এনে অসময়ত অহাৰ ত কোনো আচৰিত হ'ব পৰা এটা কাৰণ নাই ৰাউচন। তুমি নো বাৰু এতিয়াও শুইনিজৰ পোৱা সেই দলাত বোৰকে শাই থাকিব পোৱা নাই, আৰু তুমি এইদৰে টোপাৰ হাতৰ ভিতৰত উপায় তথুবাই নলগা দেখা দিছে, আজি ৰাতিটো থাকিব পৰা হব জানো?

মই: আও, এনে কথা কয় নে? আপোনাক ঠাই নিদি আৰু দিম কাক?

এই বুলি কৈয়েই তেওঁক মোৰ আলহী-থকা-কোঠালীলৈ লৈ গৈ মোৰা বোৱাৰ যতন কৰিলো। তেওঁ কিন্তু একোকে নেখালে। মাজোন মোক কলে যে চেলেউ এটি দিলেই সকলো হব। চেলেউৰ নাম শুনি তৎক্ষণাৎ দপালৈ টেমাটি আনি জুইৰাত এটা বেৰৈসেতে তেওঁলৈ আগবঢ়াই দিলো। তেওঁ ভৰিৰ ওপৰত ভৰি তুলি, কোঁচ মনেৰে চেলেউ হুপিবলৈ লাগিল। আৰু, হাঁপলে তেওঁ এই মহা নিশা হঠাৎ ওলোৱাৰ কাৰণ কি? মইও ভূণা-পণা কৰিবলৈ ধৰিলো। তেওঁ কথাকে ভাৱ আছো, এনেতে তেওঁ ধৰাই মাত লগালে, "আজি দিনৰ দিনটো আন তুমি টাকুৰ মুখদি খুঁৰ কৰিছিলা? তোমাৰ কামৰ এনে উপল খণৰ সময়ত মই আহি আমন কৰাত তুমি চাগৈ বেয়া পাইছা?"

মই:—মই বেয়া পোৱাতকৈ, খুবি, মোৰ যে কামৰ উপল-খণ লাগিছে তাৰ কথা কেনেকৈ জানিলে বুলি সুধি আপোনাক হে বেয়া পোৱাব খুজিছোঁ।

হমজু:—সুধি থাকা, ৰাউচন, মই একো বেয়া নাপাওঁ। তোমৰ চলন-ফুলৰ কথা মোৰ জনা আছে। শুচলৈ যাব লগীয়া হ'লে তুমি খোজ কাঢ়োঁতেই মোৰ নিবলৈ হলে গাইবে। তোমাৰ জোতা চাই বুজিব পাৰিছোঁ যে তুমি দিনটো ঘৰত নাছিলা, কাৰণ, জোতা জোৰত দিনটো লিক্ক থকা চিন ওলাইছে। তদুপৰি, কৰবালৈ যোৱাৰ চিনও যে ইয়াত নাই এনে নাভাবিবা। জোতাত অকণো বোকাৰ ছাটি পৰা নাই। নাইবা ধূলি মাকতিও লগা নাই। কাজেই, তুমি যে গাড়ীত গৈছিলা, সেইটো ফটফটীয়াকৈ ওলাইছে। সেই হে তোমাক মই প্ৰায়েই কওঁ যে, ঘৰী জোতা আৰু পাইপ থাকিলে মানুহে কেতিয়াও কথা লুকুৱাব নোৱাৰে।

মই:—আপোনাৰ আগত আৰু মাৰিবই নোৱাৰা হ'লোঁ।

হমজু:—বুজিছা, ৰাউচন, সৰ্বসাধাৰণে এনে বোৰ সকসুৱা কথালৈ চকুকে নিদিয়ে। সেইদেখি, কেতিয়াবা কোনবায় কৰবাত কোনো ঘটনা হলে সেই ঘটনাৰ কাৰণ এনেবোৰ চকুত নপৰা কথা হ বুলি কৈ দিলে শুনোতাই আচৰিত হৈ এফালৈ জিভা মেলি তুমি চুই কৰ্ণত হাত দিয়ে। বাৰু সেইবোৰ আলোচনাৰ কথা আমাক নালাগে। মই তোমাৰ ওচৰলৈ আহিছিলো এটা উৰা উলিয়াব নোৱৰা গুৰুতৰ ঘটনাৰ বিষয়ে আলাপ কৰিবলৈ। ঘটনাটো হবলৈ বহুতোৰ সম্ভৱপৰ কাৰণ হব পাৰে তাতবোৰ কাৰণ ভুকিয়াই জুখ মাৰি চালোঁ। হৰেক ৰকমে অনুমান-কল্পনা কৰি সেইবোৰ নো ঘটনাৰ লগত খাপে-খোপে খাব পাৰে নে নোৱাৰে তাকো ফঁহিয়াই মেলি চালোঁ, তথাপি তাৰদ্বাৰাই সঠিক সিদ্ধান্ত এটাত থিৰ হবলৈ নোৱাৰিলো। এতিয়া এটি কথাৰ প্ৰমাণ কৰিবলৈ আছে। তাকে কৰিবলৈ তোমাক লগত নিম বুলি আহিছোঁ। যদি হে প্ৰমাণটো মোৰ অনুমানৰ লগত মিলি যায় তেন্তে জানিম যে মোৰ কাৰ্য্য আৰু সিদ্ধ।

মই:— মোক নো কলৈ নিব খুজিছে? আৰু যাব লাগিব কেতিয়া?

হমজু:— আলছটলৈ। কাইলৈ আগবেলাতে যাব লাগিব। তোমাক টোপনিৰ পৰা জগাইছে যদি ঘটনাটোৰ অলপ আচৰণ আভাস দিওঁ, শুনি লোৱা।

মই:— আপুনি অতা মাত্ৰকে টোপনি কৰবালৈ গল। কি কব খুজিছে কওক।

হমজু:— ডাল-পাত জোৰা দিয়া কথাবোৰ বাদ দি ঘটনাটোৰ ঘাই কথাবোৰকে যিমান পাৰো, সিমান চুম্বকৈকে হে কম। ইয়াৰ বিষয়ে বাতৰি কাকতত পঢ়িবলৈ পাইছাই বোধ কৰো। আলছটত থকা সেই মাৰো ফৌজৰ সেনাপতি কৰ্ণেল বৰুৱাক কোনোবাই মাৰিলে বুলি শুনিবলৈ পাইছো। শুনা কথা বিপৰীত; সেয়েতে পতিয়াব নোৱাৰি। সেই দেখি, তেওঁক মৰা নে সঁচা নে মিছা, মাৰিলে যদি কোনে মাৰিলে, অ ক নিজেই মৰিলে নে লোকে হে মাৰিলে তাকে অনুসন্ধান কৰিবলৈ ওলাইছো।

"ক'তা! আজিলৈকে ইয়াৰ বিষয়ে সেখোন একোটোকে শুনিবলৈ পোৱা নাই।"

"শুনিব পাবা। কাৰণ, ঘটনা হৈছে পৰহি হে। আলছটত হে তলে-তলে ওলাইছে। ইয়াত এখোন ৰৌঢ় কুটাই নাই। মুঠতে ঘটনাটো এই:—

"মাৰো ফৌজৰ কথা শুনিছা বোধকৰো, ক্ৰিমিয়াৰ যুদ্ধত আৰু চিপাহী বিদ্ৰোহৰ সময়ত এই ফৌজ নথকাহলে ইংৰাজৰ গৌৰৱত মাধমাৰ পাৰণ হেতেন। তাৰ পিছৰপৰা এই ফৌজৰ বৰ নাম হল। মোৰা সোমবাৰলৈকে কৰ্ণেল বৰুৱে সেনাপতিৰ ভাৰ লৈ ফৌজটোক চলাই লৈ ফুৰিছিল। জা জয়তে বৰুৱে ইয়াত চিপাহীৰ কাম কৰে। তাৰ পিছত সাং আৰু

বুদ্ধিৰ বলেৰে দোপত-দোপে উঠি সেনাপতিৰ পদ পায় গৈ।

"সামান্য চিপাহী হৈ থাকোঁতেই কৰ্ণেল বকলে সেই ফৌজতে আগেয়ে কাম কৰা আন এজন চিপাহীৰ জীয়েকক বিয়া কৰায়। তাইৰ নাম নানীদেৱী। নানীৰ ৰূপ আৰু সৰস্বতী গুণত যে বকল তাইৰ গিৰীয়েক বকল হে মোহ গৈছিল এনে নহয়। ওচৰ-চুবুৰীয়া সকলো মানুহ তাইৰ সাদাৰ মাত-কথাত ভোল গৈছিল। ৰূপত তাই সকলোকে চেৰ পেলাইছিল। বিয়া কৰাৰ তেৰকুৰি বছৰ পাৰ হৈ যোৱাৰ পিচতো তাই সেই আগৰ দৰেই ধুনীয়া ছোৱালীটি হৈয়েই আছিল। মুঠতে, বকল-বকলনীৰ সাংসাৰিক জীৱন বৰ সুখৰ আছিল। তেওঁবিলাকৰ মাজত মিলা-প্ৰীতি, মৰম-চেনেহ দেখি ওচৰ-চুবুৰীয়া সকলোৱে কৈছিল যোগে, এই হালি জানিবা ডাউক-ডাউকনীহে, ইটিক সেটিয়ে এটি মিনিটো ইটো চকুৰীয়া নকৰাকৈ থাকিব নোৱাৰে। সেইবাবে এতিয়া এইটো ঘটনাৰ বিষয়ে কব খুজিছোঁ সেইটো ঘটনা যে এনে ভাল মতা-তিৰোতাৰ ভিতৰত হব পাৰে তাক তুমি সমাজিকতো ভাবিব নোৱাৰা।

"বকলৰ চৰিত্ৰটো একণো ছেকা পাবলৈ নাই। তেওঁ ডেকাকালত যেনেকুৱা তৰুণ আছিল, সবাৰ আগলৈকেও তেনেকুৱাই আছিল। তেওঁৰ বেয়া গুণৰ ভিতৰত এইটোৱেই আছিল যে তেওঁৰ খেতিয়াবা অলপ কথাতে খংকৈ খং উঠিছিল। সেই খঙে অৰথে কাকো অপকাৰ কৰা নাছিল। খং উঠিলেই মনৰ ভিতৰতে গুজৰি-গামৰি তাৰাশাস্তি হৈছিল মাথোন। সেই বুলি এই ঘটনাৰ লগত ইয়াৰ একো সম্বন্ধ নাই।

"মাকো ফৌজ আলচটত থাকোঁতে বকল আৰু তেওঁৰ ঘৈণীয়েকে কোঠৰ অলপ নিলগতে সেলেগে ঘৰ কৰি আছিল, তেওঁলোকৰ ঘৰৰ মানুহ বুলিবলৈ সৰ্বমুঠ পাঁচোটা প্ৰাণী—গিৰীয়েক ঘৈণীয়েক, চাকৰণী ছজনী আৰু গাৰোৱান এটা। কথা কওঁতে, দাস-দাসীকো নিজৰ পৰিয়ালৰ দৰে এই পাঁচোটাৰ ভিতৰত হে। ওচৰ-চুবুৰীয়া আন মানুহবোৰ সমূলি আহ-যাহ নাছিল।

" এতিয়া শুনা, যোৱা সোমবাৰৰ দিনা ৰাতি ন আৰু দহ বজাৰ ভিতৰত কি কাণ্ডখন হল।

"বকলৰ পতি-পৰায়ণা, ধৰ্মিয়াল ঘৈণীয়েকে তুৰীয়া সপ্তাহটোৰ ভাত-কাপোৰৰ দি সপ্তাহ কৰিবলৈ এটি ঘৰ কৰাই দিছিল; তাৰ মাজতে তাই ঈশ্বৰৰ নাম-প্ৰসঙ্গ কৰিবলৈ এটি নাম ঘৰো সজাই দিছিল। সোমবাৰে সেই নাম-ঘৰতে কিবা এটা সাংকৰা কাম কৰিবৰ অৰ্থে এখনি মেল বহে। সোণকালে ভাত-পানী খাই-লৈ উঠি বকলৰ ঘৈণীয়েক সেই মেলতলৈ যায়। যোৱাৰ আগতে তেনো গিৰীয়েকৰে সৈতে অলপ খোজা-খোজা লাগিছিল, এই কথা গাৰোৱান-টোৱে নিজ কাণে শুনিছিল বুলি পুলিচৰ আগত কৈছিল। আৰু সেই গাৰোৱান-টোৱেই কৈছিল যোগে ঘৈণীয়েকে তেনো গিৰীয়েকক 'সোণকালেই ঘৰ পাম' বুলি কৈছিল।

"বকলনী ঘৰৰপৰা ওলাই ওচৰৰ কাষৰীয়া ছোৱালী মৰিচাক লৈ মেলতলৈ গল। আৰু নিশা ন বাজি পোন্ধৰ মিনিট যোৱাৰ পিছত মৰিচাক নওঁপাৰ মুখতে নমুৱাই থৈ ৰাতিপুৱা চাহ খোৱা ঘোটালীত সোমালেহি। তাই আনকাল সেই সময়ত চাহপানী নেখায় যদিও সেই দিনা ৰাতি মেলৰ পৰা আহিয়েই জাৰ্তী বোলা চাকৰণীজনীক এবাটি চাহপানী আনিবলৈ কলে। তেতিয়া গিৰীয়েকে ভিতৰ খোঁটালীত বহি আছিল। ঘৈণীয়েক আহা শুনি তেওঁ ঘৈণীয়েকৰ ওচৰলৈকে আহিল। গাৰোৱানটোৱে কৈছিল যে সি বকলক সেই খোঁটালীলৈ সোমোৱাবলৈকে দেখিবলৈ পাইছিল তাৰ পিছতহে আৰু জীৱিত অৱস্থাত পোৱা নগল।

"বকলনীয়ে চাহপানী আনিবলৈ কোৱাৰ দহমিনিটৰ পাছত জাৰ্তীয়ে চাহ লৈ আহি ঘৰৰ ওচৰ পাইছেই খোঁটালীৰ ভিতৰত তাইৰ হাকিম হাকিমনীৰ মাজত ভয়ানক কাজিয়া লগা শুনিবলৈ পাই থমক খাই বল। অলপ বেলৰ মূৰত দুৱাৰখন খুন্দিয়াত ভিতৰ ফালৰ পৰা খিল লগাই থোৱা পায় সাই তাই জাৰ্তী

সেপুৱা লাগি পোন বাটেই বান্ধনি শাল পালেগৈ তাত বান্ধনী জনীক এই কথা কলত বান্ধনীয়ে গাৰোৱানটোকো লগতলৈ তিনিও গোটখাই আকৌ খোঁটালীৰ ওচৰ পালেহি। তেতিয়াও তাৰ ভিতৰত ঘৈয়ানঘৈয়াকৈ ডবিয়া ডবি চলিব লাগিছে। জাৰ্তী, বান্ধনী আৰু গাৰোৱান-টোক সোধাত সিহঁতৰ প্ৰত্যেকেই কৈছিল যে খোঁটালীৰ ভিতৰত শুনা মাত বকল বকলনীত বাজে অইন কাৰো নহয়। বকলে তেনো মাজে মাজে এবাৰ দুবাৰহে কথা কৈছিল, সেই দেখি তেওঁ কি কৈছিল সিহঁতে স্পষ্টকৈ শুনিবলৈ নেপাইছিল। কিন্তু ঘৈণীয়েকৰ মাত তলে সেচ্ছাকৈ শুনিছিল। তাইৰ মুখৰপৰা ওলোৱা "কটা, অধম! নীচ! ভাল মৰিয়াই মাৰিলা, ভাল মোৰ জীৱন কাঢ়ি লাগি।" এই কেইষাৰ আতুৰত মতা মাত শুনবলৈ পাই গাৰোৱান-টোৱে ভিতৰত কিবা অমঙ্গল মিলিল যেন ভাবি দুৱাৰখনৰ কাষলৈ গৈ খুলিয়াই ভুমুৰাই দুৱাৰ মেলিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। কিন্তু একোপধোই দুৱাৰখন নোখোলে। দুৱাৰত থমালেই ঢকি-য়াইছিল ভিতৰত সিমানেই ইনানি বিনানিৰ কোব চলিছিল। সৰ্বশেষত আগফালৰ দুৱাৰ মেলিব নোৱাৰি বাহিৰৰ আওপাকাদি পিছফালৰ খিৰিকীৰ মুখলৈ গল। খিৰিকীখন ঘামকাঢ়ি ওলেয়ে আধা মেলা আধা জপা হৈ থকা গুণ সেই পিনেই সি সোমাবলৈ চব পালে। ভিতৰ সোমায়েই দেখিবলে—বকলৰ ঘৈণীয়েক মুচকচ হৈ খাটখনতে বাং খাই পৰি আছে আৰু বেৰতে হাউন্দা চাকনত ভৰি মেলি মূৰটো ডেঙৰে টুংৰলি কৰি বকলৰ মৰা শটো। শিল যেন চেচা আৰু গোটকাঠ যেন ঠৰঙা হৈ পৰি আছে।

"সি অইন একো কৰিব নোৱাৰি দুৱাৰ-খনকে মেলিব খুজিলে। কিন্তু কি আচৰিত দুৱাৰত বাজলা সচাৰ নলগোৱা। ভয় হে তাৰ কাষটো বিচাৰিলে কতো নেপালে। অন্তত উপায় নেপাই আকৌ খিৰিকীয়েদি ওলাই গৈ এটা পুলিচৰ চিপাহী আৰু এজন ডাক্তৰক মাতি আহি বকলনীক অচেতন অৱস্থাতে খোঁটাখিটোৰ পৰা আঁতৰালে আৰু বকলক ঘাট এখনতে শুৱাই থৈ নৰবলীৰ অন্বেষণ কৰিবলৈ ধৰিলে। ১৩৮৮/অ:

"বকলৰ "লাছটো" পৰীক্ষা কৰোঁতে মূৰৰ পাছফালে কোনোবাই বৰ কোবেৰে বহুৱা দা কি টাঙোণেৰে মাৰ মাৰি ঠেটেপাখুৰাই পঠিয়া ত আঙুলীমান দ ঘা এডোখৰ ওলাল। বকলে জীয়াই থকা কালত নানান দেশৰপৰা নানান তৰহৰ ঢাল-তৰোৱাল যাঠি জোং আনি তেওঁৰ ঘৰত সেইবোৰ বণ জিকাৰ চিন স্বৰূপে চালে বাবে আৰি থৈছিল। এইবোৰ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ ভিতৰত এডাল জেৰেপা কাঠৰ বেকা টাঙোণত পুলিচৰ চিপাহীৰ চকু পৰিল, এই ডালেৰেই মৰিয়াই সেই ঘাডোখৰ কৰিলে বুলি চিপাহীয়ে ঠাৱৰাই ধলে। টাঙোন ডাল নো তাত আগেয়ে আছিল নে নাই চাকৰ নাকৰবোৰক সোধ ত সিহঁতে ক'ব নোৱাৰিবলে। কব নোৱাৰিবৰ কথাই; বকলৰ ইমানবোৰ বস্তু বেথানৰ মাজত সামান্য টাঙোণ এডাল কত পৰগৰিৰা দি পৰি আছে সিহঁতে কেনেকৈ চাইছে। ইয়াৰ বাহিৰে আৰু কিবা কিবি পায় বুলি পুলিচে খোঁটালীটো বিচাৰি চলাথ কৰিলে কিন্তু কতো একো এটা লগিতিয়াল বস্তুৰ সন্ধেদ নাপালে, বাতৰী সঁচাৰ কাঠিটো চালে তাকো নেপালে। বগাৰ এটা আনি তাৰ হতুৱাইহে দুৱাৰখনকে মোকলোৱালে।

"যোৱা মঙ্গলবাৰলৈকে পুলিচে অনুসন্ধান কৰি ঘটনাৰ শুং ইমানলৈকে বিচাৰি পালে। তাৰ পাছৰ ডোখৰৰ একো তলা-নলা ধৰিব নোৱাৰি কিংকৰ্তব্যবিমূঢ় হৈ কালি পুলিচৰ হাহাব মেজৰ মৰ্ফি আহিল মোৰ ওচৰলৈ। তোমাক এতিয়া কোৱা কথাখিনিকে তেওঁ কৈ ঘটনাৰ বাকী ডোখৰৰ সন্ধেদ উলিয়াই দিব লাগে বুলি মোক ভাৱস্তিৰে কলেহি।

"তেওঁৰ মুখৰপৰা কথাবোৰ শুনি মাণ্ডতে পোন প্ৰথমতে ঘটনাটোৰ আংশাহ মুকলি যেন লাগিছিল, পিছত যেতিয়া গমি পিটিকি চাবলে ধৰিলো ঘটনা যেখোন শকত হৈ পৰিল। উজুৰা

ঠাইত টান আৰু মুকলিৰ ঠাইত একোৱে দেখা নিদিলে। তথাপি মোৰ কাম আৰম্ভ কৰিলোঁ।

"ক্ৰমে ক্ৰমে গাৰোৱানটোক ধৰিলাই সুধিলোঁ। কিন্তু, যেজন মহিলাৰ কোৱা কথা-ষটৈক আৰু সেই কথা তাৰপৰা উলিয়াব নোৱাৰিলো। তেওঁ বুলি কাষ্ঠী বোলা চাকৰণী জনীৰ মুখৰ পৰা কুহুলিয়াই কুহুলিয়াই যি এটি কথা উলিয়ালো যি আমাক এই ঘটনাৰ মৰ্ম ভেদাত বৰ সহায় কৰিব। তোমাৰ বোধ কৰো মনত থাকিব পায়, তাই যেতিয়া চাহ দিবলৈ দুৱাৰ মুখত থিয় হয়হ্ তেতিয়া ভিতৰত তাইৰ কাঁকম-ভাকিমনীৰ মাজত দুৰ্দ্দমনীয় কান্দিয়া কথা শুনে। মই এই কথাকে তাইক ওৱচী সোধাত তাই কলে বোলে কান্দিয়া শাগি থাকোতে বকুল-বকুলনীৰ মাত নিচেই সৰু আছিল। সেইবাৰ কথা কৈছেই তাই টিপাই বুৰ মাৰিব খুজিছিল। কিন্তু, মই আকৌ বৰকৈ সেপি ধৰাত তাইৰ মুখৰপৰা ওলাল বোলে কান্দিবাৰ মাজতে বকুলনীয়ে স্বামীক দামুদৰ নাম লৈছিল। এই দামুদ কথাটিয়ে আমাক অলপ পোহৰলৈ আনিছে দেই। কাৰণ, বকুলৰ নাম জেমছ্ হে।

"তাৰ পিছত মই তদন্ত কাৰিলেঁ,—বকুলৰ মুখত ঘা আৰু মাৰৰ দাগ দেখিলো। তেওঁৰ মুখত ইমানবোৰৰ ঘা আৰু মাৰৰ দাগ পাৰছিল যে সেইবোৰৰ দাগত মুখখনৰ তেজ মাৰি মানুহটো বিবৰ্ণ হৈ নিশাচৰ নিচিনা হৈছে। অলপ সদ্ভৰা মানুহৰ কথা নকওঁবেই, সদাই দেখি থকা তেওঁৰ গাৰোৱান, চাকৰণী দুজনী আৰু ঘৰ মাহুতী পুলিচৰ বিষয়াইও তেওঁক চাবলৈ আহি মুখৰ ঘা বোৰৰ কাৰণ নিৰ্ণয় কাৰব নোৱাৰি বিভোৰ হৈছিল। পুলিচে কয় বকুলে কেনো এনে আও মৰণেৰে মৰিব লাগিব বুলি আগেয়েই বুজ পাইছিল। নোপোৱা হলে তেওঁৰ দৈনীয়েকে ৰখাবলৈ বা উৰ্ত্তৰ্নয়াবলৈ আহোঁতে তেওঁ হাত পাতি বা ... পাতি আত্মৰক্ষা কাৰবলৈ মাজু হব নোৱাৰিলেহেঁতেন। ... আৰু নোৱাৰা হোৱা হেতুকেই তেওঁৰ মুখত অহবোৰ দাগ ... অৰু ঘা লাগিবলৈ নেপালেহেঁতেন। বকুলনীক কিবা সুধিবলৈও তাই তেতিয়া সাম্প্ৰতিক অৱস্থাত পাৰি তং চেষ্টা তেকৰাই আছিল।

"এই আটাইবোৰ বিৱৰণ জুকিয়াই লৈ কথাবোৰৰ আঁহবোৰ আকৌ কালি চাওঁ বুলি ভুইনাহটোৰপৰা লাহেকৈ কাঠী এটা উলিয়াই লৈ মুখত চুৰট এটি লগাই ললোঁ। চুৰট খাপ ছাপ ঘটনাৰ লগত সেওবোৰবোৰ কথা একলীয়া কাৰ্থিৰ কৰিলো যে দুৱাৰত লগাই পোৱা সাক্ষী সচাৰ কাঠীটো উদ্ধাৰ পাৰিলেই এই ঘটনাৰ শুং ওলাব। কাঠীটো তো পিট্ পিট্ কৈ বিচৰাতো নোলাল। সহিকে, তাক কোনোবাই লৈ গল বুলি ঠাৱৰালো। বকুল বা বকুলৰ দৈনীয়েকে নিবলৈও তেওঁবিলাক জিজ্ঞ-স্থতে আছিল, তেনেহলে, অ[illegible] কোনোবা একলে এই কাঠী চুৰ কৰিছে। যেই আন কোনোবা মানুহ জন নিশ্চয় সেই খিৰিকীয়েদি সোমাইছে। বাহিৰে সেয়ে হয় তেন্তে খোঁটাটোটো আৰু চোতালখন ভালকৈ চালেই এই মানুহটো ধৰা পৰিব। ৰাউছন! তুমি মোৰ ঘটনাৰ শুৰি বিচৰা অনুক্ৰমবোৰ জানাই নহয়। সেইবোৰৰ এটাও প্ৰয়োগ কৰিবলৈ বাকী নথলো।

"তাৰ কলত কিছুম কওঁ শুনা। খিৰিকপৰা মানুহ এটা চোতালেদি খোজ কাঢ়ি আহি খোঁটাটোটৈ ত সোমোৱাৰ চিন পালোঁ আৰু সেই মানুহটোৰ পাঁচোটা খোজৰ চিন ও দেখিলোঁ। এটা খাৰিৰ দাঁতত—চোতালৰ লদা ঠাইত; দুটা মাজ চোতালত আৰু দুটা খিৰিকীৰ কাষত। খিৰিকী-কাষৰ খোজ দুটা মানুহৰ খোজ বুলি কব নোৱাৰি ম'নব পাৰি। তাৰপৰা অনুমান কৰিলো যে চোতালখন পাৰ হওঁতে মানুহটো টোপা কাঢ়টো খোৰাদি বেগেৰে খিৰিকীৰ ফালে গৈছিল। এই আটাইবোৰ পাইছো বাক। মানুহটোৰ লগত যে কোনোবা এটি লগৰীয়া আছিল, গি তে মোক বৰকৈ ভৱা লগাইছে।" তেনেতে মই মাত লগালোঁ, "কি কলে? লগৰীয়া!" মোৰ মাত শুনি তমছে লাহেকৈ জেপৰপৰা ফিফিতীয়া দুখনাক এখন

আঠুৰ ওপৰত মেলি দি তাৰ আঁকি যোৱা কিবা এটা আকৃতিলৈ আঙুলিয়াই মোক সুধিলে, "এইখনত এইটো কি দেখিছা নে?" মই ভালকৈ চকু ফুৰাই চাই তাত দীঘল নখেৰে ত আঙুলমান দীঘল পাঁচখন পতাৰে এটা একখনান জন্তুৰ আকৃতি দেখিবলৈ পালোঁ। দেখিয়েই মই মাত লগালো, "কুকুৰ!" কুকুৰ কেতিয়াবা আঠুৰা চালৰ ওপৰত বগোৱা শুনিছা জানো?"

কথাষাৰ শুনি আচৰিত হৈ আকৌ চাওঁ, দেখোন এই জন্তুটো গঁচাই কয়ে আঠুৰাৰ ওপৰত বগোৱা যেন লাগে। তেতিয়া কলো "তেনে-হলে বান্দৰ!" "এইটো জানো বান্দৰৰ আকৃতি?" "বান্দৰ নহয় যদি কি নো?"

"ই কুকুৰ, মেকুৰী, বান্দৰ একো নহয়। কি যে মই ভালকৈ তাক ধৰিব পৰা নাই। পতাৰ সাচ, নখৰ চাব আদি ফুপি-পুতকি চাইছো। এই যে সাচ চাৰিটা দেখিছা, ইয়াৰ-পৰা জন্তুটো যে ঠিয় হৈ থকাত দৈ আছিল তাক বুজিব পাৰি। আৰু চোৱা, আগঠেঙৰ পতাৰপৰা পাছ ঠেঙৰ পতালৈকে এফুটমান দীঘল হব। ইয়াৰ লগতে ডিঙি আৰু মূৰটোও যোগ দি চোৱাচোন! দেখিবা, জন্তুটো মূৰপৰা নেজলৈকে—যদি নেজ আছিল—একাঠীমান দীঘল হব। ইফালে আকৌ চোৱা! জন্তুটো খোজ কাঢ়ি যাওঁতে সেওাটো পাঁচ আঙুলীমান সৰু হৈ গৈছে। ইয়াৰপৰা কি বুজিলা? জন্তুটোৰ যে গাটো দীঘল আৰু ঠেং কিটো চুটি তাক বুজিলা নে? আৰু ই আঠুৰাৰ ওপৰত বগাব পাৰে আৰু মঙহ খায় বুলিও মোৰ বিশ্বাস হৈছে।"

"আঠুৰাৰ ওপৰত যে জন্তুটো বগাব পাৰে আৰু ই যে মঙহ খায় তাক আপুনি কেনেকৈ জানিলে?"

"আঠুৰা চালৰ ওপৰত তাৰ খোজৰ চিন চাৰ পৰি কণকণ্ পট্ পট্ কৰে ওলাই আছিল। খিৰিকী দাঁতিৰ বাৰৰ ওপৰত ওলোমাই থোৱা সজাটোত চৰাই এটা আছিল তাকে খাবলৈ এই জন্তুটো আঠুৰাৰ ওপৰেদি চাচা গৈছিল।"

"তথাপি আপুনি জন্তুটো কি তাক কব নোৱাৰে।" "নাম কব পৰাহেঁতেন যেখোন কথাই নাছিল: তত বেছি ঘটনাৰ মৰ্ম বুজিব তাহঁতৰ তব নেলাগিব হেতেন। যোৱিতে হেঁপা কি অইন এনেকুৱা মেকুৰী জাতিৰ কিবা জন্তু এটাই হব।"

"জন্তুৰে সৈতে এই ঘটনাৰ সম্পৰ্ক কি?"

"সেইটোৱেই মোৰ মূৰ ঘূৰাই দিছে, তথাপি আমি শুং পেলি ঘটনাৰ পিনে অলপ আগ বাঢ়িছো, বুলিব লাগে। মই এতিয়া এই কেইটা কথা ফটফটীয়াকৈ ধৰিব পাৰিছো।—

(শেষ পাছলৈ)

ব্ৰাহ্ম-ধৰ্ম্ম।

(৬)

বিলাতৰ ক্ৰেষ্ট্ চাৰ্চ্ কলেজত এটা বক্তৃতা দিওঁতে মেক্সমুলৰে কৈছিল:— 'It is true the Hindus worship idols. But in the Bhagavad-Gita the Supreme Spirit is introduced as looking with pity on all these helpless childish custom not as condemning the worshippers of idols to death and destruction, but as saying with the sublimest and almost superdivine unselfishness, "... those who worship id... Is not this th...

St. Paul expressed so powerfully at Athens: Whom, therefore, ye ignorantly worship, him declare I unto you, and is not this the spirit in which missionaries might and ought to approach every religion? Religions have always been much maligned and misrepresented, and here, and elsewhere the golden rule applies,—Never to judge before we know."

ওপৰৰ কথাৰ চমু মৰ্ম্ম—এইটো সঁচা যে হিন্দুৱে প্ৰতিমাপূজা কৰে। কিন্তু তেওঁলোকে নানাভাৱে ঈশ্বৰৰ উপাসনা কৰে। তেওঁলোকে ভগৱন্তই ভগৱদ্গীতাত সমূলী বিনাশৰ হুকুম দিয়া অতি উদাৰ আৰু নিঃস্বাৰ্থভাৱে কৈছে যে প্ৰতিমা পূজা কৰোঁতা সকলেও মোকেইহে পূজা কৰে। ঠিক এনে কথাকে সেণ্টপলে এথেন্সবাসীসকলক কৈছিল। পাদ্ৰীসকলে এনে ভাৱে আনৰ ধৰ্ম্মৰ সম্পৰ্কে বিচাৰ নকৰে কিয়? ধৰ্ম্ম বস্তুটোৰ ওপৰত সততে অপবাদ আৰু অন্যায় ৰকমে নিন্দা চলি আহিছে। "কোনো বস্তুৰ বিষয়ে ভালকৈ জনাৰ আগতে তাৰ বিচাৰ নকৰিবা" বুলি যে এটা বুঢ়ালোকৰ বচন চলি আহিছে, সেইটো এই বিষয়তো খাটিব লাগে।

হিন্দু ধৰ্ম্মৰ বিষয়ে মিছেচ এনি বেছেণ্টে আমাৰ চকুৰ আগত কথা কৈছে। তাৰ মৰ্ম্ম আমি তলত দিলোঁ—

"প্ৰতিমা পূজাৰ মূলৰ কথাটো হৈছে যে মানুহে মানুহৰ সসীম মনেৰে অসীম ব্ৰহ্মৰ বিষয়ে ধাৰণা কৰিব নোৱাৰে। ব্ৰহ্মৰ বিষয়ে নেতি নেতি অৰ্থাৎ এনে নহয়, তেনে নহয়, বোলাৰ বাহিৰে মানুহৰ মনে আৰু একো ধৰিব নোৱাৰে। নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মক চিন্তা কৰিব নোৱাৰি, প্ৰীতি কৰিব নোৱাৰি, পূজা কৰিব নোৱাৰি। সগুণ ব্ৰহ্ম অৰ্থাৎ ঈশ্বৰক চিন্তা কৰিব পাৰি, প্ৰীতি কৰিব ... কৰিব পাৰি। তেওঁৰ অনন্ত শক্তিৰ ... তেওঁক পাব পাৰো ছুব... আৰু তেওঁৰ নিবেদন কৰিব পাৰো। প্ৰতিমা এটিয়ে ঈশ্বৰৰ কোনো এটা গুণ বা কিছুমান গুণৰ সমষ্টি নিদৰ্শন বা চিহ্ন স্বৰূপে প্ৰকাশ কৰে।

উদাহৰণ স্বৰূপে চোৱা—বিষ্ণুৰ প্ৰতিমা নীলা বা কৃষ্ণবৰ্ণ। এই বৰণে অসীম আৰু সৰ্ব্বব্যাপী আকাশৰ বৰণ সূচায়। তেওঁৰ চতুৰ্ভুজে চাৰি দিশ বুজায়; এহাতৰ শঙ্খই সৃষ্টিকাৰী শব্দ, এহাতৰ গদাই প্ৰভুত্ব আৰু একাধিপত্য, এহাতৰ চক্ৰই বীৰ্য্য, আৰু এহাতৰ পদ্মই জড় আৰু চৈতন্যৰ সম্বন্ধ দিয়ে। ইত্যাদি।

অথবা প্ৰতিমা ঐশ্বৰিক শক্তি সম্পন্ন পুৰুষৰ মূৰ্ত্তি হয়; যেনে শ্ৰীৰাম শ্ৰীকৃষ্ণ, নাইবা গণেশ দুৰ্গা বা লক্ষ্মী। এই প্ৰত্যেক মূৰ্ত্তিতেই ঈশ্বৰৰ এটা নহয় এটা বিশেষ গুণৰ বিশেষ বিকাশক পূজা কৰা হয় যিটোক মানুহৰ অন্তঃকৰণে ধৰিব চুব পাৰে।

প্ৰতিমা পূজাৰ আৰু এটা মানে হৈছে যে ঈশ্বৰ একমেবাদ্বিতীয়ং। তেওঁ সৰ্ব্বব্যাপী আৰু সৰ্ব্বত্ৰ বিদ্যমান, সেই দেখি তেওঁক যতে ততে বা যিহতে তিহতে পূজা কৰিব পাৰি। এজোপা গছ এডোখৰ শিলেই তেওঁৰ প্ৰাকৃতিক প্ৰতিভূ। যদি কোনোবাই এজোপা গছকে বা এডোখৰ শিলকে মাথোন গছ বা শিল বুলি পূজা কৰে তেন্তে সি অজ্ঞানী; কিন্তু যদি সি সেই গছ সেই শিলত ঈশ্বৰৰ অস্তিত্ব উপলব্ধি কৰি মাথোন ঈশ্বৰক পূজা কৰে, তেন্তে সি জ্ঞানী আৰু প্ৰকৃত পূজক। বস্তুৰ অধিষ্ঠিত ঈশ্বৰক পূজা নকৰি বস্তু বা প্ৰতিমা পূজা গৰিত পৌত্তলিকতা, কিন্তু ঈশ্বৰ প্ৰত্যেক বস্তু আৰু প্ৰত্যেক মূৰ্ত্তিতে আছে, এই ভাৱে তেওঁক পূজা আৰু প্ৰীতি কৰাটো উৎকৃষ্ট পৌত্তলিকতা।"

আমি এই খিনিতে কওঁ যে আমাৰ মহাপুৰুষ শ্ৰীশঙ্কৰদেৱে যে তেওঁৰ অমূল্য মহাগ্ৰন্থ কীৰ্ত্তনত—

"তীৰ্থ বুলি কৰে জলত শুদ্ধি।
প্ৰতিমাত কৰে দেৱতা বুদ্ধি॥
* * * *

এই কথাৰ মৰ্ম্ম ভালকৈ দেখুৱাইছে। মিছেচ বেছেণ্টে কয়:—

বাস্তৱিকতে আমি যেতিয়া ঈশ্বৰক উপাসনা বা ধ্যান কৰো আমি মনতে তেওঁৰ এটা ধাৰণা কৰি লওঁ; তেওঁক সৃষ্টিকৰ্ত্তা, প্ৰভু, পিতৃ, ৰক্ষক শাসক, ন্যায়, শান্তি আৰু প্ৰেমৰ আধাৰ বুলি আমি ভাবো। কিন্তু এই দৰে ভাবোতে তেওঁৰ এটি মূৰ্ত্তি আমি মনেৰে সাজি লওঁ। ঈশ্বৰৰ কোনো এবিধ ধাৰণা আমাৰ মনে কৰি লব নোৱাৰিলে তেওঁৰ পূজা আৰু কি তেওঁৰ বিষয়ে চিন্তা কৰাটোও অসম্ভৱ। সেইদেখি আমাৰ সেই ধাৰণা যে তেওঁৰ বিষয়ে ক্ষুদ্ৰাতিক্ষুদ্ৰ ধাৰণা তাত সন্দেহ নাই। কিন্তু আমি দিনে দিনে যিমানে আগবাঢ়িব পাৰো ঈশ্বৰৰ এই মানস মূৰ্ত্তি পাহৰি মূৰ্ত্তিটোক বিশদ কৰিব পাৰো; কাৰণ কোনো জ্ঞানী মানুহে প্ৰাকৃতিক মূৰ্ত্তিক ঈশ্বৰৰ বৈতে মান কৰি লোৱা নাই, অথচ মানস মূৰ্ত্তিক ধাৰণা কৰোঁতাসকলৰ অনেকে ভাবে যে ঈশ্বৰৰ সম্পৰ্কে তেওঁলোকৰ মানসিক ধাৰণাই ঈশ্বৰ।

শ্ৰীলক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা।

বিজুলী।

১০ম প্ৰকাশ।

বৈদিক বিশ্বামিত্ৰ।

গায়ত্ৰী মন্ত্ৰ ৰচোঁতা ক্ষত্ৰিয় বিশ্বামিত্ৰ ঋষিৰ মন্ত্ৰৰ বচন উদ্ধাৰ কৰি 'জাতি ব্ৰাহ্মণ' প্ৰমাণ কৰিবলৈ যোৱা প্ৰদীপিকা আৰু 'নাম মিলে না' বোলা দক্ষিণ বাপুৰ প্ৰতি সহাস্য করুণাৰ উদ্ৰেক হয়। কথাই কথাক বাট দেখুৱায়! চাকি-দেৱী নিজে কণা, চাকি বাহনো তথৈবচ, —দামোদৰ পণ্ডিত সকল যাব লাগিছে কোন দিনে? "অন্ধেনৈব নীয়মানাঃ যথান্ধাঃ।" শৌনকৰ বৃহদ্দেৱতা ঐতৰেয় ব্ৰাহ্মণ, আৰু ভাৰতীয় বৈদিক পণ্ডিতসকলৰ আলোচনাৰ পৰা ক্ষত্ৰিয় বিশ্বামিত্ৰ ঋষিৰ কাহিনী তুলি দিয়া হল। মহৰ্ষি বিশ্বামিত্ৰৰ পৰিয়াল সকল পুৰুষানুক্ৰমে 'ঋষি' অৰ্থাৎ বৈদিক মন্ত্ৰ দ্ৰষ্টা বা ৰচোঁতা। ঋগ্বেদ সংহিতাৰ আৰম্ভতে "অগ্নিমীলে পুৰোহিতং যজ্ঞস্য দেৱমৃত্বিজম্" বুলি যি মন্ত্ৰ আছে, সেই মন্ত্ৰৰ ঋষি বা ৰচোঁতা বিশ্বামিত্ৰৰ পুত্ৰ মধুচ্ছন্দা। বিশ্বামিত্ৰৰ পিতা গাধী ও একজন প্ৰসিদ্ধ মন্ত্ৰকৃৎ ঋষি আছিল। বৈদিক পণ্ডিতসকলে অনুমান কৰে যে গাথা বা মন্ত্ৰ ৰচনাত কুশল বুলিয়েই তেওঁ গাধী নামে প্ৰসিদ্ধ হৈছিল। তেওঁৰো ভাৰেমান সূক্ত বেদত আছে। কিন্তু প্ৰতিভাৰ বলত বিশ্বামিত্ৰই সকলোকে চেৰ পেলাইছিল। ঋগ্বেদৰ তৃতীয় মণ্ডলৰ ছয় এটিত বাজে সকলোবোৰ সূক্ত বিশ্বামিত্ৰৰ ৰচিত। পণ্ডিতসকলে কয় যে তেওঁৰ মন্ত্ৰবোৰ অতিশয় গম্ভীৰ ভাবেৰে পৰিপূৰ্ণ আৰু উচ্চাৱণ স্বৰ্গীয় আলোকেৰে উদ্ভাসিত। বিশ্বামিত্ৰৰ আত্মীয় স্বজন সকল ৰাজ্য শাসন আদি ক্ষত্ৰিয়ৰ কামত নিযুক্ত আছিল; কিন্তু তেওঁ নিজৰ জীৱন ব্ৰহ্মচৰ্য্যত নিয়োগ কৰি সমসাময়িক ব্ৰাহ্মণসকলৰ ভিতৰত অগ্ৰগণ্য হৈছিল। "প্ৰশান্তো গাং মন্ত্ৰগণাভ্যাগচ্ছং ব্ৰহ্মৰ্ষিতামেকশতং চ পুত্ৰান্।"

তেওঁ বিসকল বীৰপুৰুষৰ মাজত বাস কৰিছিল, তেওঁলোকৰ যাজন কামো কৰিছিল। পৰিচয়ৰ পৰত বীৰপুৰুষ সকলক "ইমে ভোজাঃ" বুলি কৈ গৈছে। পৰম্পৰাক্ৰমে যি ঠাই তেওঁৰ আশ্ৰম বুলি নিৰ্দ্দিষ্ট হৈ আছেহে, সি এতিয়াও "ভোজপুৰ" নামে খ্যাত। (ইংৰাজ সেনাৰ ভিতৰত আজিকালিও ফালেমান "ভোজপুৰীয়া" যোদ্ধা আছে)। এঠাইতে আমাৰ কৰি

ইন্দ্ৰক কৈছে—

কিং তে কৃণ্বন্তি কীকটেষু গাবঃ ।

প্ৰভু! এই কীকট দেশৰ গৰুবোৰ তোমাৰ কোন উপকাৰত লাগে ?

"আ নো ভৰ প্ৰমগন্দস্য বেদঃ ।"

তুমি "প্ৰমগন্দ" ৰজাৰ ধন আমাক দিয়া ।"

এইখিনিতেই এটি কথা মন কৰিব লগীয়া আছে। কীকটদেশৰ অন্য নাম মগন্দ বা মগধৰাজ্য। ইয়াৰ পৰা এনে ধাৰণা হয় যে মগধৰ সীমাতেই বিশ্বামিত্ৰৰ বাসস্থান আছিল। মগধৰ পশ্চিম সীমাতেই ভোজপুৰ আৰু বিশ্বামিত্ৰৰ "ভোজ" যজমান সকলৰ লগত মগধৰ দস্যুসকলৰ বিৰোধৰ কথা অনেক ঠাইত উল্লেখ আছে। আৰো এটি কথা মন কৰিব লগীয়া যে পৰবৰ্ত্তী কালত এই কীকট (মগধ) দেশতেই বুদ্ধদেৱৰ আবিৰ্ভাব হৈছিল "বুদ্ধো নামাঞ্জন সুতঃ কীকটেষু ভবিষ্যতি ।" যি ঠাইত আৰ্য্য গায়ত্ৰী মন্ত্ৰ প্ৰচাৰ কৰি ক্ষত্ৰিয় বিশ্বামিত্ৰই সমুদায় আৰ্য্য সমাজকে এক মন্ত্ৰৰ ডোলেৰে বান্ধি সাম্যভাৱেৰে আনিছিল, সেই ভোজপুৰৰেই সীমান্তৱৰ্ত্তী কীকট ভূমিত ক্ষত্ৰিয় বুদ্ধদেৱ আবিৰ্ভূত হৈ পিছৰ কালত বিশ্বমানৱ সমাজক মৈত্ৰী কৰুণাৰ ডোলেৰে বান্ধি অহিংসাবাদ প্ৰচাৰ কৰিছিল। বিশ্বজগৎ যনেই মিত্ৰ—যাৰ এই বুলিয়েই যদি বিশ্বামিত্ৰ নাম হৈছিল, তেনেহলে এই বিশ্বপ্ৰেমিক মহাপ্ৰাণ ক্ষত্ৰিয়ৰ সীমন্ত ভূমিত যে বিশ্বপ্ৰেমিক মহাপ্ৰাণ ক্ষত্ৰিয় বুদ্ধদেৱৰ আবিৰ্ভাব হল, এইটো ইতিহাসৰ এটি বৰ মনোৰম মিলন। ক্ৰমে বিশ্বামিত্ৰৰ যশ সমুদায় আৰ্য্যাবৰ্ত্তত বিয়পি পৰিল। সেই সময়ত পঞ্জাব অঞ্চলত সুদাস নামে এজন বৰ পৰাক্ৰান্ত ৰজা আছিল। তেওঁ আৰ্য্য-অনাৰ্য্য বহু ৰজাক নিজৰ শাসনাধীন কৰি এটি ডাঙৰ অশ্বমেধযজ্ঞৰ অনুষ্ঠান কৰিলে। সুদাস কেৱল যোদ্ধাই নাছিল তেওঁ এজন ৰাজৰ্ষিও। তেওঁৰ ৰচিত সূক্ত বেদৰ ভিতৰত আছে। বিশ্বামিত্ৰই অশ্বমেধযজ্ঞলৈ নিমন্ত্ৰিত হৈ গৰুৰ গাড়ীৰে যজ্ঞালৈ যোৱাৰ কথা বেদত আছে। বাটত যাওঁতে বিপাশা আৰু শতদ্ৰু নদী দেখি বিস্মিত হৈছিল। ৩য় মণ্ডলৰ ৩৩ সূক্তত এই বিস্ময় ভাব প্ৰকাশিত হৈছে—

পুৰোহিতঃ সাৰ্থজাৰ্থং সুদাসা সহ যয়ুষঃ ।

বিপাট্ ছুতুদ্ৰ্যোঃ সম্ভেদং শমিতোঁতে উবাচ হ ॥

(শৌনক)

যি হওক গুণ-গ্ৰাহী ৰজা সুদাসে জাতিত ক্ষত্ৰিয় হলেও বিশ্বামিত্ৰক বশিষ্ঠৰ লগত ঋত্বিকৰ পদত বৰণ কৰিছিল। আৰু বিশ্বামিত্ৰৰ অনুচৰ কুশিকসকল (পূৰ্ব্বপুৰুষৰ নামেৰে বিশ্বামিত্ৰৰ বংশ পৰিয়ালসকল বেদত "কুশিকাস" বুলি খ্যাত) অশ্বমেধৰ ঘোঁৰা ৰখাত নিযুক্ত হল। এই যজ্ঞীয় কামক লক্ষ্য কৰি এটি সূক্তত ঋষিয়ে কৈছে—

মহা ঋষিৰ্দেৱজা দেৱজূতোঽস্তভ্নাৎ সিন্ধুমৰ্ণবং নৃচক্ষাঃ ।

বিশ্বামিত্ৰো যদৱহৎ সুদাসম্ অপ্ৰিয়ায়ত কুশিকেভিৰিন্দ্ৰঃ ॥

৩.৫৩.৯

স্থূলাৰ্থঃ—"বিশ্বামিত্ৰ মহান আৰু ঋষি। তেওঁ দেৱতাৰো জনয়িতা আৰু দেৱসকলৰ দ্বাৰাই আকৃষ্ট আৰু নেতাসকলৰ উপদেশক। যেতিয়া বিশ্বামিত্ৰই সুদাসৰ যজ্ঞকাৰ্য্য সম্পাদন কৰে, তেতিয়া ইন্দ্ৰদেৱতাই কুশিকসকলৰ লগত অতিশয় প্ৰিয় ব্যৱহাৰ কৰে। অৰ্থাৎ যজ্ঞত ক্ষত্ৰিয়ই ঋত্বিকৰ কাম কৰাত ইন্দ্ৰ ৰুষ্ট নহৈ তুষ্টহে হৈছিল।

এই যজ্ঞত এটি বৰ বিষম ঘটনা ঘটে। আমি আগৰ প্ৰবন্ধবোৰত ক্ষত্ৰিয় আৰু ব্ৰাহ্মণসকলৰ জ্ঞানৰ নিমিত্তে পাধাজ্জৰ বাবে ভৰ্ষোৰ অৰিয়া অ-ৰবভাৱৰ কথা কৈ আহিছো। এই অশ্বমেধযজ্ঞত বশিষ্ঠৰ পুত্ৰ শক্তিও উপস্থিত আছিল। এই শক্তিয়ে অভিচাৰ মন্ত্ৰৰ দ্বাৰা বিশ্বামিত্ৰ আৰু তেওঁৰ জ্ঞাতি কুশিকসকলক সংজ্ঞাহীন কৰে।—

সুদাসশ্চ মহাযজ্ঞে শক্তিনা গাথিসূনবে ॥

নিগৃহীতং বলাচ্চেতঃ সোঽৱসীদদ্বিচেতনঃ ।

(শৌনক)

এনেতে যজ্ঞত উপস্থিত থকা জমদগ্নি কুলৰ ঋষি সকলে "সসৰ্পৰী" নামক সৌৰ বিদ্যাৰ

দ্বাৰাই কুশিক সকলক পুনৰায় চেতন কৰিলে।

যাৰলৈ উভটি আহি বিশ্বামিত্ৰই তেওঁৰ যজ্ঞ যাত্ৰা কাহিনী বৰ্ণনা কৰি এটি সূক্ত ৰচনা কৰে (৩য় মণ্ডল ৫৩ সূক্ত)। এই শ্লোকৰ শেষৰ চাৰিটা ঋকত বশিষ্ঠ বংশীয় সকলৰ প্ৰতি তীব্ৰ অভিশাপ নিবদ্ধ আছে।

বিশ্বামিত্ৰেণ তাঃ প্ৰোক্তা অভিশাপা ইতি স্মৃতাঃ ।

বশিষ্ঠাঃ তাঃ ন শৃণ্বন্তি তদাচাৰ্য্যাক সম্মতম্ ॥

কীৰ্ত্তনাৎ শ্ৰৱণাদ্বাপি মহাদোষশ্চ জায়তে ।

শতধা ভিদ্যতে মূৰ্দ্ধা কীৰ্ত্তিতেন শ্ৰুতেন বা ॥

(শৌনক)

বশিষ্ঠবংশীয় সকলে এই চাৰিটা ঋক্ পঢ়িলে বা শুনিলে তেওঁলোকৰ মূৰ এশ খণ্ড হৈ ফাটি যাব। ঋগ্বেদৰ ৩য় মণ্ডলৰ অন্তৰ্গত সূক্তবোৰৰ ভিতৰত ৬২ শেষ সূক্ত। এই সূক্তত ১৮ টা ঋক্ আছে আৰু প্ৰত্যেক তিনিটা ঋক বেলেগ বেলেগ দেৱতাৰ উদ্দেশ্যে ৰচিত। ১০—১২ ঋক্বোৰ সবিতা, সূৰ্য্য নাইবা পৰমেশ্বৰৰ উদ্দেশ্যে প্ৰচাৰিত —

তৎ সবিতুৰ্বৰেণ্যং ভৰ্গো দেৱস্য ধীমহি ।

ধিয়ো যো নঃ প্ৰচোদয়াৎ । ১০ ।

ব্ৰাহ্মণ সকলে জপকৰা "গায়ত্ৰী" মন্ত্ৰ—

"সবিতা দেৱতাৰ বৰণীয় তেজ আমি ধ্যান কৰো, যেয়ে আমাৰ ধীশক্তি বা বুদ্ধি বৃত্তি প্ৰেৰণ কৰে ॥"

ওপৰত তুলি দিয়া "তৎ সবিতু ইত্যাদি" মন্ত্ৰটোৰেই নাম গায়ত্ৰী। এই মন্ত্ৰটো গায়ত্ৰী নামক বৈদিক ছন্দত লিখা; ছন্দৰ নাম অনুসাৰে ইয়াৰ নাম গায়ত্ৰী হৈছে। ইয়াৰ অপৰ নাম "সাবিত্ৰী।" এই মন্ত্ৰৰ দেৱতা সবিতা দেৱতাৰ নাম অনুসাৰে ইয়াৰ নাম "সাবিত্ৰী।"—

"সবিতা দেৱতা যস্যা মুখমগ্নিৰুদাহৃতঃ ।

বিশ্বামিত্ৰ ঋষিশ্ছন্দো গায়ত্ৰী সা বিশিষ্যতে" ॥

দক্ষসংহিতা ২।৪১

যি মন্ত্ৰৰ দেৱতা সবিতা, তিনিবিধ অগ্নি মুখ, বিশ্বামিত্ৰ ঋষি, ছন্দ গায়ত্ৰী—তাকেই ঋষি সকলে 'সাবিত্ৰী' বুলি কয় ॥

বিশ্বামিত্ৰ আৰু বামদেৱ।

ঋগ্বেদৰ ৪ৰ্থ মণ্ডলৰ বেছিভাগ সূক্তৰেই ঋষি বা দ্ৰষ্টা গৌতম বামদেৱ। সেই মণ্ডলৰ ১৯, ২২, ২৩ সূক্তক সম্পাতসূক্ত বোলে। এই সূক্তবোৰৰ প্ৰচাৰক বামদেৱ যদিও, এইবোৰৰ 'দ্ৰষ্টা' বিশ্বামিত্ৰ। বিশ্বামিত্ৰই এই মন্ত্ৰ প্ৰথমে উপলব্ধি কৰি, তেওঁৰ ব্ৰাহ্মণ শিষ্য বামদেৱৰ আগত প্ৰচাৰ কৰে। বামদেৱে গুৰু বিশ্বামিত্ৰৰ নাম লুকুৱাই সৰ্ব্বসাধাৰণৰ আগত নিজৰ নামে 'সম্পাতিত' (প্ৰচাৰিত) কৰিছিল, কালক্ৰমে পলম হলে বিশ্বামিত্ৰই নিজৰ বুলি দাবী কৰে।—

"কালাবলম্বে সতি বিশ্বামিত্ৰ আগত্য স্বকীয়ত্বং প্ৰকটীকৰিষ্যতি ইতি ভীত্যা স্বয়ং শীঘ্ৰমেৱ সম্পাতং সমীৰ্দৰোত্তন শিষ্যান্ প্ৰাপ্তবান্ স্বকীয়ত্ব প্ৰাসিদ্ধ্যৰ্থং বহুন্ শিষ্যান্ সহসাধ্যাপয়ামাস"—(সায়ণ ।) সায়ণে এই ঠাইত বামদেৱৰ বিশেষণ দিছে "গুৰুদ্ৰোহভীতি ৰহিতঃ"।

ব্ৰাহ্মণ শিষ্যৰ আচৰণত কুণ্ঠিত হল যদিও, বিশ্বামিত্ৰই অভিশাপ নিদি, আৰো তেনেকুৱা অইন সূক্তকে সম্পাতৰূপে প্ৰচাৰ কৰিলে। বেদাধিকাৰত প্ৰাধান্য বামুণৰ নে ক্ষত্ৰিয়ৰ আছিল সহজে বিবেচনা কৰিব। ক্ষত্ৰিয়বিদ্যা চুৰকৈ ব্ৰাহ্মণে নিজৰ নামে প্ৰকাশ কৰিবলৈ সঙ্কুচিত নহৈছিল।

বিশ্বামিত্ৰ আৰু শুনঃশেপ।

আমি ওপৰত কৈ আহিছো যে ঋগ্বেদৰ আৰম্ভৰ সূক্তৰ ঋষি বিশ্বামিত্ৰকুমাৰ মধুচ্ছন্দা। শুনঃশেপৰ উপাখ্যানত মধুচ্ছন্দাৰ বিষয় অলপ জানিব পাৰি। ঐতৰেয় ব্ৰাহ্মণত শুনঃশেপৰ ঘটনা এটি বৰ করুণ দৃশ্য। ইক্ষ্বাকু বংশীয় বেধস ৰজাৰ পুত্ৰ হৰিশ্চন্দ্ৰ। হৰিশ্চন্দ্ৰৰ বহুত ভাৰ্য্যা থাকিলেও পুত্ৰ নাছিল। শেষত বৰুণ দেৱতাক এই বুলি প্ৰাৰ্থনা কৰিলে যে তেওঁৰ যদি পুত্ৰ সন্তান হয়, তেনেহলে সেই পুত্ৰেৰে যাগ কৰিব। ৰজাৰ পুত্ৰ সন্তান হলত, নাম ৰাখিলে ৰোহিত। ৰোহিত ডাঙৰ দীঘল হল, তথাপি ৰজাই যাগ নকৰে। শেষত বৰুণ

দেৱতাবোৰ ক্ৰুদ্ধ হৈ প্ৰতিজ্ঞা ভঙ্গকাৰী ৰজাৰ উদৰীৰোগ জন্মালে। ৰাজকুমাৰ ৰোহিতেও ভয় খাই ঘৰ এৰি বনে বনে ফুৰিবলৈ ধৰিলে। বনত ঘূৰোঁতে ৰোহিতে এদিন অজীগৰ্ত্ত নামেৰে দুখীয়া বামুণ এজনক দেখিলে। বামুণৰ তিনিজন পুত্ৰ। ৰোহিতে প্ৰস্তাৱ কৰিলে,—ব্ৰাহ্মণ, আপোনাক এশ গৰু দিম আপুনি যাগ কৰিবলৈ এজন পুত্ৰ দিয়ক। অজীগৰ্ত্তই মধ্যম পুত্ৰ শুনঃশেফক দিলে। ৰাজপুত্ৰই এশ গৰু দি ব্ৰাহ্মণকুমাৰক লৈ আহি পিতাকক ক'লে মোৰ সলনি যজ্ঞত অৰ্পণ কৰিবলৈ মানুহ এজন আনিছোঁ। আপুনি সেই জনক অৰ্পণ কৰি প্ৰতিজ্ঞা বন্ধনৰ পৰা মুক্ত হওক।

সেই শুনঃশেফক মনুষ্য-পশু ৰূপে নিৰ্দ্দেশ কৰি ৰজাই ৰাজসূয় যজ্ঞ পাতিলে। সেই যজ্ঞৰ হোতা স্বৰূপে মহৰ্ষি বিশ্বামিত্ৰ উপস্থিত আছিল। মন্ত্ৰ উচ্চাৰণ কৰি পশুক "উপাকৰণ" কৰাৰ পিছত, যূপ কাঠত বান্ধিবলৈ কোনো মানুহেই আগ নেবাঢ়ে। শুনঃশেফৰ পিতা অজীগৰ্ত্ত উপস্থিত আছিল। তেওঁ ক'লে—মোক আৰু এশ গৰু দিয়া, মই ইয়াক যজ্ঞীয় পশুবন্ধা খুটিত বান্ধি দিম।" হৰিশ্চন্দ্ৰই এশ গৰু দিয়াত পিতাকে পুতেকক বান্ধিলে। যজ্ঞৰ আন আন কাম শেষ হোৱাত পশুবধ কৰিবলৈ কোনেও আগ নেবাঢ়ে। তেতিয়া অজীগৰ্ত্তই মাত লগালে, মোক আৰু এশ গৰু দিয়া, মই ইয়াক বিশসন (বধ) কৰিম। হৰিশ্চন্দ্ৰই আৰু এশ গৰু দিলে। তেতিয়া অজীগৰ্ত্তই শানত খড়্গ হাতত লৈ উপস্থিত হ'ল।

এই সঙ্কটত পৰুৱা মৰিব লাগিব ভাবি শুনঃশেফে নানান দেৱতাসকলক স্তৱ কৰিবলৈ ধৰিলে। স্তৱত সন্তুষ্ট হৈ ইন্দ্ৰদেৱে মনে মনে তেওঁক হিৰণ্ময় ৰথ দান কৰিলে। ইন্দ্ৰৰ আদেশ মতে অশ্বিনীকুমাৰ আৰু উষাদেৱীৰ স্তৱ কৰাৰ পিছত শুনঃশেফৰ বন্ধন মুকলি হ'ল। হৰিশ্চন্দ্ৰ ৰজাও ৰোগ নিৰ্ম্মুক্ত হ'ল।

এই কৰুণ দৃশ্যৰ অন্তত মহৰ্ষি বিশ্বামিত্ৰই ব্ৰাহ্মণকুমাৰক সাৱটি ধৰি নিজৰ কোলাত বহুৱালে। তেতিয়া অজীগৰ্ত্তই বিশ্বামিত্ৰক ক'লে, ঋষি তুমি মোৰ পুত্ৰ ঘূৰাই দিয়া। বিশ্বামিত্ৰই ক'লে নিদিওঁ, দেৱতাসকলে এওঁক মোক দিছে। তেতিয়াৰ পৰাই বিশ্বামিত্ৰই তেওঁৰ "শুনঃশেফ" নাম গুচাই "দেৱৰাত" (দেৱদত্ত) নাম দিলে। অজীগৰ্ত্তই পুতেকক উদ্দেশ কৰি উভতি আহিবলৈ বহুত কাকুতি মিনতি কৰি ভাও দেখুৱালে। শুনঃশেফে পিতাকৰ কাকুতিত কাণ নকৰি ক'লে তুমি এবাৰ যি কাম কৰিছা তাৰ পিছত তোমাৰ লগত সম্বন্ধ স্থাপন হ'ব নোৱাৰে। বিশ্বামিত্ৰয়ো ক'লে—সম্বন্ধ হ'ব নোৱাৰে। তুমি অজীগৰ্ত্তৰ পুত্ৰ হ'বলৈ এৰি মোৰ পুত্ৰ হোৱা। শুনঃশেফে ক'লে অপুন কৰিয় হৈছো। যেনেকৈ ব্ৰাহ্মণৰ অগ্ৰণী ৰূপে পৰিচিত; মই বংশত আঙ্গিৰস হৈ কেনেকৈ আপোনাৰ পুত্ৰ হওঁ?—তাৰ আপোনাৰ পুত্ৰসকলে যদি একবাক্যে স্বীকাৰ কৰে যে মই আপোনাৰ পুত্ৰত্ব লাভ কৰিছোঁ তেনেহলে তেওঁলোকৰ লগত মোৰ ভ্ৰাতৃস্নেহ আহিব। বিশ্বামিত্ৰৰ এশ পুত্ৰ। বিশ্বামিত্ৰই মধুচ্ছন্দা ঋষভ, ৰেণু, অষ্টক আদি নামক পুত্ৰসকলক মাতি আনি ক'লে—পুত্ৰসকল তোমালোকে সকলোৱে শুনঃশেফক জ্যেষ্ঠ (ডাঙৰ) ভাই বুলি স্বীকাৰ কৰা।" এশ পুত্ৰৰ ভিতৰত ৫০ জন মধুচ্ছন্দাতকৈ ডাঙৰ আৰু ৫০ জন সৰু। ডাঙৰ কেইজনে পিতাক বিশ্বামিত্ৰৰ কথাত মান্তি নহ'লত, পিতাকে তেওঁলোকক শাও দিলে, তেওঁলোকৰ সন্ততি সন্তানবোৰ নীচ জাতি হ'ব। মধুচ্ছন্দা আৰু বাকী কেইজনে পিতাকৰ আদেশকে শিৰোধাৰ্য্য কৰি দেৱৰাতক জ্যেষ্ঠ বুলি স্বীকাৰ কৰিলে। সন্তুষ্ট হৈ মহৰ্ষিয়ে আশীৰ্ব্বাদ কৰিলে, যি সকলে মোৰ মত গ্ৰহণ কৰি মোক বীৰপুত্ৰ বিশিষ্ট কৰিলে সেই পুত্ৰসকলৰ পশুলাভ আৰু বীৰ পুত্ৰ লাভ হ'ব। হে গাথিবংশধৰসকল, তোমালোকৰ অগ্ৰগামী দেৱৰাতৰ লগত বীৰ পুত্ৰ লাভ কৰি সকলোৱে আৰাধনা যোগ্য হ'বা। হে পুত্ৰসকল দেৱৰাতে তোমালোকক সৎ উপদেশ দিব। হে কুশিকসকল, এই দেৱৰাত বীৰ, তোমালোকে এওঁৰ মতানুবৰ্ত্তী হৈ চলিবা। মোৰ যি ধন আছে

আৰু মই যি (পাৰমাৰ্থিক) বিদ্যা জানো তোমালোকে সকলোৱে পাবা ইত্যাদি।" পিতৃৰ আশীৰ্ব্বাদৰ গুণতেই বা নিজৰ প্ৰতিভাৰ বলতেই বিশ্বামিত্ৰ কুমাৰ মধুচ্ছন্দাই ঋগ্বেদৰ প্ৰথম ঠাইতেই অধিকাৰ কৰি বহি আছে। বেদৰ আৰম্ভণৰ ১০টা সূক্তই মধুচ্ছন্দাৰ। বিশ্বামিত্ৰ আৰু আন পুত্ৰ আৰু দেৱৰাতৰো ভালেমান মন্ত্ৰ বেদৰ ভিতৰত আছে—(ঐতৰেয় ব্ৰাহ্মণ)।

(২)

বেদৰ অপৌৰুষেয়ত্ব।

'কাপ্তান' বৰুৱাদেৱে আৰু 'অনাদি' পানী জোখা যশস্বী জ পণ্ডিতে যেনেকৈ সৃষ্টিৰ আদিৰে পৰা বেদ থকা বুলি কৈছে, তাৰ পৰা এনেকৈ ধাৰণা হ'ব পাৰে যেন ঈশ্বৰে কোনোবা এসময়ত, বৰা সৃষ্টিৰ লগে লগে কাগ আৰু চিয়াঁহী লৈ সাঁচিপাতত বেদক মন্ত্ৰবোৰ লেখি তেজ যোৱা ব্ৰাহ্মণসকলক যজ্ঞত অনুষ্ঠান কৰিবলৈ দি দক্ষিণা পোৱাৰ উপায় স্বৰূপ কৰি দি গ'ল! ই যে নিতান্ত হেয়, অশ্ৰদ্ধেয় আৰু অবিশ্বাস্য কথা, ইয়াৰ প্ৰমাণ নিতান্ত মূৰ্খত বাজে আন কাকো নেলাগে। "অনাদি" যশস্বী পণ্ডিতে কোৱা যে তেওঁৰ কথাটো যে সঁচা তাৰ সাক্ষী সৰস্বতী পাৰাবোৰ! সৰস্বতী নদীক সাক্ষাৎ ঠিক উপস্থিত কথাত পণ্ডিতৰ ভুল হৈছে। যশস্বীয়েও চাপকাৰ ফকৰাৰ সংযোগেও দিছো ওপুজা সৰস্বতী নদীক তাতকৈ বেছি বুজে। তাৰ বাদেও আন দেশৰ কথাকে নকওঁ, ভাৰতবৰ্ষৰ চতুৰ্ত গম্ভীৰ অতি বৰ পবিত্ৰ সম্প্ৰদায়। সৰস্বতীৰ পাৰত কাম কৰোঁতেই গুৰুৰ উপদেশ নোহোৱাকৈয়ে সত্যকাম জাবালে ব্ৰহ্মতত্ত্ব উপলব্ধ কৰিছিল। গম্ভীৰা কাম কৰোঁতে শ্ৰীকৃষ্ণই ভাৰতৰ আধ্যাত্মিক নেতৃত্বৰ উপকৰণ যোগাইছিল।

যশস্বীয়ে সাক্ষী মানিব লাগিছিল তেওঁৰ সমব্যৱসায়ী পানী জোখা পণ্ডিত সকলক!

বেদৰ অপৌৰুষেয়ত্বৰ বিষয়ে পুৰণি মীমাংসক পণ্ডিত সকলে দৰ্শনাতিৰিক্ত বিচাৰ কৰি থৈ গৈছে। আমি আগেয়ে যি কৈছোঁ, তাৰ লগত ৺আচাৰ্য্য দ্বিবেদীৰ ভাষাত মীমাংসক পণ্ডিত সকলৰ মূল সিদ্ধান্তৰ মৰ্ম্ম দিলোঁ।

"বেদক শব্দ সমষ্টি বুলি গ্ৰহণ কৰিবৰ প্ৰথা আছে। এই শব্দ আমি শুনা আৰু বতাহত হোৱা শব্দ বুলি নধৰিলেও চলে। পুৰণি আচাৰ্য্য সকলে যি শব্দক অনাদি আৰু অপৌৰুষেয় বুলি কৈছিল, সি সাধাৰণৰ পক্ষে কিবা এটি অতীন্দ্ৰিয় বস্তু; সি নিত্যস্বৰূপে জগতক বিয়াপি আছে। তাৰ আদি বিচাৰি পোৱা নেযায়, এতেকে সি অনাদি। সি কোনো পুৰুষৰ দ্বাৰা "কৃত" নহয়, এতেকে অপৌৰুষেয়। এনে কি এই শব্দৰ পৰাই যেতিয়া ব্যৱহাৰিক আৰু পৰিদৃশ্যমান জগতৰ সৃষ্টি হোৱা বুলি শুনা যায়, এই "শব্দকেই" 'ঋত' বা সত্যৰ বিকাশ বুলি গ্ৰহণ কৰিব পাৰি।

সৰ্ব্বসাধাৰণৰ পক্ষে অতীন্দ্ৰিয় হ'লেও, কোনো কোনো মহাপুৰুষে সাধনাৰ বলত কেতিয়াবা তাৰ কোন নে কোন দিশৰ, কোন নে কোন অংশৰ সন্ধান পায়—সি যেন তেওঁলোকৰ "দৃষ্টি" পথলৈ আহে। যি সকলে দেখিবলৈ পায় তেওঁলোক "ঋষি"। অনো যি দেখে তাক তেওঁলোকে দেখে আৰু জনসমাজৰ প্ৰচলিত ভাষাত শ্ৰবণোপযোগী শব্দৰ দ্বাৰাই প্ৰকাশ কৰে। তেওঁলোকে যি দেখে আৰু প্ৰচাৰ কৰে সি চিৰকালেই আছিল—আছিল ঠিক এনে দৰে অস্ফুট ভাবে, তেওঁলোকে ব্যক্ত কৰি দিয়ে।

ঋক মন্ত্ৰ বোৰো এদিনাতে ৰচিত হোৱা নাছিল। পুৰুষানুক্ৰমে ঋষিসকলে নানান ঋক ৰচনা কৰি কাৰ প্ৰাচীন বেদ বিদ্যাৰ কলেৱৰ বৃদ্ধি কৰিছিল। ঋষি সকলৰ ভিতৰতো প্ৰাচীন, নতুন আছিল। ঋগ্বেদৰ প্ৰথম সূক্তৰ ২য় ঋকতেই ইয়াৰ প্ৰমাণ আছে – "অগ্নিঃ পূৰ্ব্বেভিঋষিভিৰীড্যো নূতনৈৰুত। ১।২

অৰ্থ পূৰ্ব্ব ঋষিসকলৰ স্তুতিভাজন আছিল; নতুন ঋষি সকলৰো স্তুতিভাজন॥

আৰৌ—

"কান পূৰ্ব্বয়া নিবিদা হুমহে বয়ং।"

"এই দেৱতাসকলক আমি প্ৰাচীন নিবিদৰ দ্বাৰা আহ্বান কৰিছোঁ।

আৰৌ—

স পূৰ্ব্বয়া নিবিদা কব্যতাযোৰিমাঃ প্ৰজাঃ ইত্যাদি।

"তেওঁ স্তুতিগৰ্ভ প্ৰাচীন নিবিদৰ দ্বাৰা তুষ্ট হৈ ইত্যাদি।

আৰু অনেক ঠাইৰ পৰা মন্ত্ৰ উদ্ধাৰ কৰি দেখুৱাব পাৰি যে ঋক মন্ত্ৰবোৰ নানান ঠাইত নানান সময়ত ৰচিত হৈছিল। তাৰ ভিতৰত কিছুমান অতি প্ৰাচীন, কিছুমান অপেক্ষাকৃত আধুনিক।

যশস্পতি পণ্ডিতৰ কেইটামান প্ৰশ্ন দেখি "বাতোৰা নন্দ" বুলি পিঠিত চাপৰি বজাই দিবৰ মন যায়। পণ্ডিতে সুধিছে বিশ্বামিত্ৰৰ পিতৃ-পিতামহৰ দিনত গায়ত্ৰী নাছিল? সেই কালৰ দ্বিজ জাতিটো গায়ত্ৰীহীন আছিল? ইত্যাদি। বিশ্বামিত্ৰৰ আগেয়ে গায়ত্ৰী মন্ত্ৰ নাছিল, পিতৃ-পিতামহেই বা পাব ক'ৰ পৰা বা "দ্বিজ" জাতি-টোৱেই বা ক'ৰ পৰা পাব? বৈজ্ঞানিক জগতত নিউটনৰ আগেয়ে মাধ্যাকৰ্ষণৰ তত্ত্ব কোনে জানিছিল বা উদ্ভিজ্জীৱনৰ ৰহস্যৰ বিষয়েই বা আচাৰ্য্য জগদীশৰ আগেয়ে কোনে জানিছিল?

বিশ্বামিত্ৰৰ সময়ৰ পৰাই গায়ত্ৰী মন্ত্ৰ প্ৰচাৰিত হল আৰু গায়ত্ৰীৰ গভীৰ আধ্যাত্মিক ভাব দেখি সকলো আৰ্য্য সমাজেই এই মন্ত্ৰক আধ্যাত্মিক জীৱনৰ ভেটি স্বৰূপে গ্ৰহণ কৰিলে। বেদৰ গায়ত্ৰীৰ দৰে উপনিষদৰ ব্ৰহ্মতত্ত্বকো ক্ষত্ৰিয়ৰ পৰাহে প্ৰথমে ব্ৰাহ্মণ সমাজে পায়। প্ৰমাণ আগেয়ে দিয়া হৈছে।

(২)

ব্ৰাহ্মণ আৰু ক্ষত্ৰিয়।

আগৰ আৰু বৰ্ত্তমান প্ৰবন্ধত ব্ৰাহ্মণ আৰু ক্ষত্ৰিয়ৰ পৰস্পৰ কি সম্বন্ধৰ কথা আলোচনা কৰি অহা হৈছে তাৰ পৰা বাহিৰে অতি ফটফটীয়াকৈ দেখিব পায় বেদৰ দিনৰে পৰাই ক্ষত্ৰিয় সকলেহে ধৰ্ম্মৰ সূক্ষ্ম তত্ত্বত আধ্যাত্মিক নেতাৰ কাম চলাই আহিছে। জাতি হিচাপে ব্ৰাহ্মণ সমাজে বেদ জনা দাবীৰ কথা, বেদ কি বস্তু তাক চকুৱে নেদেখাকৈ পাৰিছে। কিন্তু সঁচাই হওক, মিছাই হওক যিমান দিন গায়ত্ৰী মন্ত্ৰ জপ কৰা বুলি ব্ৰাহ্মণ হৈ থাকিব সিমান দিনেই অতৰ্কিত ভাবে ক্ষত্ৰিয়ৰ মৰ্য্যাদাৰ দৰে উচ্চ প্ৰতিভাক যে তেওঁলোকে স্বীকাৰ কৰি থাকিব।

বেদৰ পিছত যেতিয়া উপনিষদ্ বা ব্ৰহ্ম-বিদ্যাৰ প্ৰচাৰ হল, তাতো নেতাৰ কাম কৰি আহিছে প্ৰতিভাশালী ৰাজন্য মণ্ডলীয়ে। সত্যকাম জাবালিয়ে স্পষ্ট কৈ কৈছে—"হে গৌতম, তোমাৰ আগেয়ে কোনো ব্ৰাহ্মণেই এই বিদ্যা পোৱা নাই। সেই কাৰণে সকলো লোকেই ক্ষত্ৰিয়ৰ অধীন।

ব্ৰহ্মবিদ্যাৰ অধিষ্ঠাতা পুৰুষসকল ক্ষত্ৰিয়-ৰাজন্য বৰ্গ। উপনিষদৰ বিৰাট জ্ঞান মাৰ্গৰ পিছত ভাৰতত যেতিয়া সাংখ্য বেদান্ত আদি নানান দাৰ্শনিক মতৰ আবিৰ্ভাৱ হৈ আধ্যাত্মিক জীৱনৰ স্থাৰ বিকম্পিত কৰি ধৰ্ম্মজীৱনক জৰি শিথিল কৰি দিবৰ উপক্ৰম কৰিলে, তেতিয়া ক্ষত্ৰিয় শ্ৰীকৃষ্ণ ওলাই অভিনৱ ভক্তি মন্ত্ৰ প্ৰচাৰ কৰি, ভক্তিৰ ডোলেৰে বেদ, বেদান্ত, সাংখ্য যোগ, সকলোকে মেৰাই লৈ সুগম সহজ ভক্তি মাৰ্গ স্থাপনা কৰিলে। হিন্দু ধৰ্ম্মৰ চৰম অভিব্যক্তি গীতাশাস্ত্ৰত। বেদ যদি হিন্দু ধৰ্ম্মৰ শিপা, গীতা হিন্দু ধৰ্ম্মৰূপ লতাৰ পূৰ্ণবিকশিত ফুল। গীতাই হিন্দু ধৰ্ম্মৰ শেষ বিকাশ। ইয়াৰ পিছত হিন্দুধৰ্ম্মৰ নোতুন আদৰ্শ অনুসাৰে অভিব্যক্তি হোৱা নাই। পিছৰ কালৰ পুৰাণ আদিবোৰত বেদ, বেদান্ত উপনিষদ আদিৰ নিগূঢ় ভাৱকেই নানান মনোৰম কথা আখ্যান আদিৰ সহায়েৰে সহজবোধ্য কৰি ফুটাই তোলা হৈছে। তন্ত্ৰ শাস্ত্ৰ বোৰত হিন্দু-বৌদ্ধ, আৰ্য্য-অনাৰ্য্য—সকলোৰে ভাৱৰ সংমিশ্ৰণ আছে।

ইয়াৰ লগতে আৰু এটি কথা বিশেষ মন

কৰিব লগীয়া। যিবোৰ শাস্ত্ৰ ক্ষত্ৰিয় প্ৰচাৰিত বা যিবোৰত ক্ষত্ৰিয় প্ৰাধান্য আছে—সেই বোৰত জাতি নিৰ্ব্বিশেষে সকলোকে অধিকাৰ দিয়া হৈছে। বেদত ক্ষত্ৰিয়ৰ প্ৰাধান্য আছে, বেদে নিজেই সকলোকে সমান অধিকাৰ দিছে। উপনিষদ বিদ্যা ক্ষত্ৰিয় প্ৰচাৰিত। উপনিষদে জনসমাজত ঠাই নোপোৱা দাসী পুত্ৰ, শূদ্ৰ জানশ্ৰুতি সকলোকে নিজৰ কোলাত সাৱটি লৈছে। গীতা ক্ষত্ৰিয় প্ৰচাৰিত; গীতাই সকলোকে গীতা-তত্ত্বত অধিকাৰ দিছে—

"মাং হি পাৰ্থ ব্যপাশ্ৰিত্য যেঽপিস্যুঃ পাপযোনয়ঃ
স্ত্ৰিয়ো বৈশ্যাস্তথা শূদ্ৰাস্তেঽপি যান্তি পৰাং গতিম্॥
৯।৩২

"হে পাৰ্থ গীতাত উক্ত মাৰ্গেৰে মোক আশ্ৰয় কৰি হীন যোনি স্ত্ৰী বৈশ্য শূদ্ৰসকলেও পৰম গতি পাব পাৰে।"

ইয়াৰ বিপৰীত ফালে যিবোৰ শাস্ত্ৰ ব্ৰাহ্মণ প্ৰচাৰিত, সেইবোৰত তলতীয়া জাতিবোৰক জ্ঞানত অধিকাৰ দিয়া দূৰত থাওক, পশুতকৈও নিকৃষ্ট ভাবে ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ বিধি আছে। স্মৃতি শাস্ত্ৰবোৰ ব্ৰাহ্মণবোৰৰ নিজে লিখা শাস্ত্ৰ। জাতি বিচাৰ হিচাপে তাত ব্ৰাহ্মণৰ ফোপোলা আত্ম গৌৰৱ প্ৰকাশত বাজে অইন কথা নাই।

দুখন প্ৰায় সমবিষয়ক শাস্ত্ৰৰ পৰা কথাটো সৰলভাবে বুজাই দিয়া যাওক। গীতা আৰু বেদান্ত সূত্ৰ দুখন গ্ৰন্থই উপনিষদক আশ্ৰয় কৰি ৰচিত আছে। উপনিষদৰ জটিল তথ্যবোৰ পৰিপাটিকৈ দুখনতেই প্ৰচাৰ কৰা হৈছে। গীতা মাহাত্ম্যত আছে যে উপনিষদবোৰ গাভীৰ দৰে আৰু গীতা-তত্ত্ব সেই গাভীৰ গাখীৰৰ দৰে।" তাত বাজেও গীতাৰ ভালেমান শ্লোকত উপনিষদৰ মন্ত্ৰ অক্ষৰে অক্ষৰে উদ্ধৃত আছে। অথচ সেই গীতাক ভগবান কৃষ্ণই সকলোকে পঢ়িবলৈ অধিকাৰ দিছে। অথচ বেদান্ত সূত্ৰত বাদৰায়ণে শূদ্ৰৰ অধিকাৰ নাই বুলি কৈছে। বেদান্ত সূত্ৰৰো উপজীব্য উপনিষদ শাস্ত্ৰবোৰেই। সত্যকাম আৰু জানশ্ৰুতিৰ ঘটনা লৈ বিষয়োৰত বাদৰায়ণে নানান কাল্পনিক যুক্তিৰ অৱতাৰণা কৰিছে। সত্যকামৰ বিষয়ে কৈছে যে সত্যকামক ব্ৰাহ্মণ বুলি ধাৰণা কৰিহে গৌতমে ব্ৰহ্মবিদ্যাত অধিকাৰ দিছিল। কিন্তু এই ধাৰণাৰ মূল কি? সত্যকামৰ ব্ৰাহ্মণত্বৰ নিৰ্ণয় হৈছিল কেৱল কঠোৰ সত্যপৰায়ণতাৰ পৰা। নিকৃষ্ট জাতিৰ ভিতৰত যদি আৰু কোনোবাই এই সত্যপৰায়ণতাৰ পৰিচয় দিয়ে তেওঁ ব্ৰাহ্মণ বুলি স্বীকৃত হব নে? এই বিষয়ত বাদৰায়ণ নিমাত। জানশ্ৰুতিক দাসি আছুৰি ক্ষত্ৰিয় বুলি প্ৰমাণ কৰিবৰ চেষ্টা কৰিছে। তেওঁৰ যোটেইবোৰ যুক্তি আলোচনা কৰা অপ্ৰাসঙ্গিক। জানশ্ৰুতি ৰজা যেতিয়া, ক্ষত্ৰিয় হবই লাগিব। কিন্তু শূদ্ৰ ৰজাও যে থাকিব পাৰে এইটো তেওঁ ধৰা নাই। মনুসংহিতাত (৪ অধ্যায় ৬১ শ্লোক) আছে যে ব্ৰাহ্মণে শূদ্ৰ ৰাজ্যত বাস কৰিলে পতিত হয়—"ন শূদ্ৰ ৰাজ্যে নিবসেৎ।" মনু স্মৃতিৰ পৰা শূদ্ৰ ৰজা আৰু শূদ্ৰ ৰাজ্যও যে আছিল এইটো প্ৰমাণিত হয়। বাদৰায়ণে আৰৌ কৈছে ব্ৰাহ্মণে শূদ্ৰৰ কন্যা পত্নীৰূপে গ্ৰহণ নকৰে। জানশ্ৰুতিয়ে নিজৰ কন্যাক ৰৈক্বৰ ঋষিক অৰ্পণ কৰিছিল। কিন্তু স্বয়ং কৃষ্ণদ্বৈপায়ন ব্যাস যে ব্ৰাহ্মণৰ পৰা ধীবৰ কন্যাৰ গৰ্ভত ওপজা এইটোৰ উল্লেখ কৰা হোৱা নাই। কক্ষীবান দীৰ্ঘতমাৰ ঔৰসত দাসীৰ গৰ্ভত ওপজা। ইত্যাদি। অদ্বিতীয় দাৰ্শনিক বাদৰায়ণে স্বাভাবিক জাতীয় সঙ্কীৰ্ণতাৰ বশবৰ্ত্তী হৈ এইখিনিতেই বিষম দুৰ্ব্বলতা প্ৰকাশ কৰিছে। যি হওক এক উপনিষদ শাস্ত্ৰৰ পৰা সমুদ্ভূত দুখন গ্ৰন্থৰ ভিন্নভাব ওপৰত দিয়া কথাবোৰৰ পৰাই বুজিব পাৰি। ৰামায়ণৰ ঘটনাৰ পৰাও একে কথাকেই প্ৰমাণ কৰিব পাৰি। আগৰ প্ৰবন্ধবোৰত দেখুৱা হৈছে যে বৈশ্য অক্ষমুনিৰ পৰা শূদ্ৰাৰ গৰ্ভত ওপজা নৰাক মাৰি দশৰথৰ ব্ৰহ্মহত্যা পাতক হৈছিল। শ্ৰীৰামেও জটায়ু পক্ষীক ভক্ত হিচাপে ব্ৰহ্মমেধ অনুসাৰে সংস্কাৰ কৰিছিল। অনাৰ্য্যা তপস্বিনী শবৰীৰ ঘৰত ৰামে ফল-মূল খাই ভক্তক প্ৰীত কৰিছিল।

কিন্তু ৰাম যেতিয়া নগৰলৈ উভতি আহি ৰজা হল, ব্ৰাহ্মণৰ দুৰ্ভেদ্য ষড়যন্ত্ৰত পৰি তেওঁ শম্বুক

নামক শূদ্র তপস্বীৰ মূৰ কাটি পেলালে। যি কাৰ্য্যৰ ৰামচন্দ্ৰৰ বৰ্ব্বৰ কীৰ্ত্তি হৈ নিজৰ নিৰ্দ্দোষ ভাৰ্য্যাক এৰিব পাৰিছিল, তেওঁৰ মনত শূদ্ৰ তপস্বীক কটা তুচ্ছ কথা। কিন্তু শূদ্ৰ তপস্বীক কটাৰ গুৰিতে যে ব্ৰাহ্মণৰ ষড়যন্ত্ৰ এইটো ৰামায়ণৰ কথা।

এইটো নিযুক্ত ক্ষত্ৰিয় প্ৰাণ, আন ঠাইত প্ৰজাৰ ষড়যন্ত্ৰাধীন, প্ৰজাৰঞ্জন ৰূপ আদৰ্শৰ অধীন ৰাজ কৰ্ত্তা।

পৰৱৰ্ত্তী যুগত যেতিয়া বিশ্বমানবৰ বেদনাৰ ভাৰ সমাবেশ ভগৱান শাক্যসিংহ আৰু জৈন তীৰ্থঙ্কৰ আবিৰ্ভাৱ হল, এই মহাপ্ৰাণ ক্ষত্ৰিয় কুমাৰ দুজনে পৃথিবীৰ সকলো প্ৰাণীৰ ওপৰতেই অভিনৱ করুণাৰ ধাৰা বৰ্ষণ কৰিলে।

বিশাল ভাৰত প্ৰধান ধৰ্ম্মবোৰৰ উৎপত্তি স্থান। আৰু সকলোবোৰ ধৰ্ম্মই ক্ষত্ৰিয়ৰ দ্বাৰাই প্ৰচাৰিত। বিশ্বজগতৰ মনেই যিৰ যাৰ সেই বেদৰ ক্ষত্ৰিয় বিশ্বামিত্ৰ, তেওঁলোকে অজ্ঞানীসকলে কাৰ্য্যনিৰ্ব্বিশেষে বিশ্বমানবৰ কল্যাণৰ নিমিত্তে যুগে যুগে নানান ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰিছিল। সম্মুখে স্মৃতি দেখিছিল, শাস্ত্ৰৰ ভাষা দেখি অনেক ঠাইত উদাৰ শাস্ত্ৰীয় মতক সঙ্কীৰ্ণ কৰিছিল, আৰু পৌৰোহিত্যক নানান উপায়ে ৰাজশক্তিয়াইক বান্ধিছিল।—

"তস্মাৎ ক্ষত্ৰাৎ পৰং নাস্তি তস্মাৎ ব্ৰাহ্মণঃ ক্ষত্ৰিয়মধস্তাদুপাস্তে ৰাজসূয়ে ক্ষত্ৰ এব তদ্যশো দধাতি।" (বৃহদাৰণ্যক)

"সেইকাৰণে ক্ষত্ৰিয়তকৈ কোনো ডাঙৰ নাই। সেই কাৰণে ৰাজসূয় যজ্ঞত ব্ৰাহ্মণেও (ৰাজ আসনৰ) তলত ক্ষত্ৰিয়ক উপাসনা কৰে। ক্ষত্ৰিয়ই যে ব্ৰাহ্মণক যশস্যা দিয়ে।"

(৪)

টেঁকৰ বৰদলৈ আৰু অগাধ যশস্পতি।

বৰদলৈদেৱে কৈছে যে বিজুলী টেঁকা দেকা আৰু কণিক। কিন্তু তেখেতে বুজিও নুবুজিলে বিজুলীৰ বাৰ্ত্তা কি; ইয়ং বিদ্যুৎ সৰ্ব্বেষাং ভূতানাং মধু অস্যা বিদ্যুতঃ সৰ্ব্বাণি ভূতানি মধুযশ্চায়মস্যাং বিদ্যুতি তেজোময়ঃ অমৃতময়ঃ পুৰুষ যশ্চায়মধ্যাত্মং তৈজসঃ তেজোময়ঃ অমৃতময়ঃ পুৰুষোঽয়মেব স যোঽয়মাত্মেদমমৃতমিদং ব্ৰহ্মেদং সৰ্ব্বং (বৃহদাৰণ্যক ২ অধ্যায়)।

—"এই বিজুলী সকলো প্ৰাণীৰেই মৌ নিচিনা। সকলো প্ৰাণীয়েই বিজুলীৰ মনত মৌ। এই বিজুলীৰ অন্তৰালত যি তেজোময়, অমৃতময় পুৰুষ বৰ্ত্তমান (ভৱানন্দ পাঠক নহয়) সেয়ে বিশ্বাত্মা, সেয়ে অমৃত, সেয়ে ব্ৰহ্ম, সেয়ে সকলো।"

টেঁকৰ বৰদলৈয়ে বুজিও নুবুজাৰ ভাও কৰি অগাধ পাণ্ডিত্যৰ "চাৰ্টিফিকেট" দি দৈনিক যশস্পতিক সমজাত নমাই দি পাঠক সকলক "দহৰ শমি চাবলৈ" কৈছে। বৰদলৈদেৱে ভাবিছে "বচন" বোৰ যদি যশস্পতিয়ে ঠিক ঠাকতৈ মাতে তেনেহলে ৰাইজে ভাবিব এখেত অগাধ পণ্ডিতেই; যদি 'বেসুৰা' হয় তেনেহলেও ৰাইজে ভাবিব যে "আত্মবিনোদ বিনোদৈবৰ" মোগল মাইৰ ভোলায়ে পণ্ডিতৰ সাজেৰে এইটো নতুন ৰহস্য যে ভাওনা-ঘৰৰ সভাত নমাইছে। টেঁকৰ বৰদলৈ! পণ্ডিতে আত্ম পৰিচয় দি অবান্তৰ কথা কৈ আচল কথা নকলে। তেওঁৰ বৰ্ণ কি? অৰ্থাৎ তেওঁৰ জাতি কি আৰু "বৰ্ণ" অৰ্থাৎ গাৰ ৰং কেনেকুৱা। নামৰ শেষত শৰ্ম্মা আছে যদিও তাৰ পৰা একো ঠাৱৰ কৰিব নোৱাৰি। বামুণৰ বহুত গণকেও "শৰ্ম্মা" লেখা দেখা যায়। তেওঁ পৰিচয় নিদিয়া হেতেন কথাই নাছিল, দিছে যেতিয়া পূৰাকৈ দিয়াই ভাল। পণ্ডিত ভোলাইৰ চাৰ্টিফিকেটতে সন্তুষ্ট নহৈ এফেৰি নিজেও পাণ্ডিত্যৰ নমুনা দিবলৈ গৈ "চাতুৰিমা" দেখুৱালে। তেখেতে "চাতুৰিমা" শব্দক সংস্কৃত কোষৰ অন্তৰ্গত নেদেখি, ব্যাকৰণৰ দোহাই দি ৰাইজক যি ইচ্ছা ভাবিবলৈ কৈছে। ৰাইজেও জানে যে "চাতুৰিমা" শব্দ সংস্কৃত ব্যাকৰণৰ অন্তৰ্গত নহয়। "চতুৰ" শব্দৰ পৰা ভাবাৰ্থত চাতুৰ্য্য, চাতুৰী, চতুৰতা, চতুৰত্ব এই চাৰিটা শব্দ ওলায়, "চাতুৰিমা" নোলায়। তাত্বত "ইমনিচ্" প্ৰত্যয় পৃথ্বাদি, দৃঢ়াদি আৰু বৰ্ণ বাচক শব্দৰ পিছত বহে। এইবোৰৰ ভিতৰত চতুৰ' শব্দ নপৰে। "মধুৰ" শব্দ পৰে, তাৰপৰা 'মধুৰিমা' ওলাইছে।

দৃঢ়াদি সংখ্যাতগণ আকৃতিগণ নহয়। দৃঢ়াদিৰ ভিতৰত ২৪ টা শব্দ আছে। তাৰ ভিতৰত "চতুৰ" নাই। যদিহবা তৰ্কৰ খাতিৰত ধৰা গল আছে, "চতুৰ" ৰ পৰা "চতুৰিমা" নহৈ "চাতুৰিমা" হয় কেনেকৈ? পণ্ডিতে যিটো সত্ৰুতগণৰ কথা কৈছে সেইটো "গণ" প্ৰত্যয়াত্মক যে। গুণবচন ব্ৰাহ্মণাদিভ্যঃ কৰ্ম্মনি চ (ষ্যণ্)। আকৃতিগণোঽয়ম্ (পাণিনী) "চাতুৰিমা" শব্দ সংস্কৃত কোষৰ অন্তৰ্গত নহয়; ব্যাকৰণৰ দ্বাৰাই সিদ্ধ নহয়। যদি হয় ব্যাকৰণৰ সূত্ৰ উদ্ধাৰ কৰি বুজাই দিয়ক।— আমাৰ হলে শঙ্কা হৈছে "চাতুৰিমা" ব্যাখ্যা কৰা দেখি তেওঁৰ টোলৰ কোনোবা 'চতুৰ' ছাত্ৰই মুখৰ পৰা টিকনি 'পাৰিক' কৰি বৰৰ এঠাৰে তলৰ পিনে লগাই দিয়ে যে। যশস্পতিদেৱে কৈছে— ৰাইজে কি ভাবে ভাবক। ৰাইজে আকৌ কি ভাবিব— ৰাইজে ভাবিছে যে টেঁকৰ বৰদলৈয়ে বিনোদ দেখুৱাবলৈ বগৰাৰ হতুৱাই পণ্ডিতৰ ভাও দিয়াইছে।

পণ্ডিতে আকৌ বচন মাতিছে— "ঋষিয়ে মন্ত্ৰ ৰচা নাই। এয়ে মূল কথা"। ৰাইজে আমি মন্ত্ৰ ৰচনা কৰাৰ কথা কওঁ বেদৰ পৰিভাষা মতে তাত "দেখা" বুজাব (ঋষি=দ্ৰষ্টা)।—

"যদ্যপি মন্ত্ৰাঃ প্ৰাদুঃস্যুৰ দৈবেনোদাহৃতে মহৰ্ষিণো।
চিন্তয়ন্তীত সূক্তে দ্বে যো বা পাৰ দদৰ্শ সা"।

(শৌনক)

পাপ ৰোগগ্ৰস্ত ঘোষাই ইচ্ছা কৰিলে অশ্বিনীকুমাৰক স্তুতি কৰিবলৈ—যোনো যদি অন্তৰত মন্ত্ৰৰ উদয় হল হেতেন; এই দৰে চিন্তা কৰোতে "যো বাং পাৰ" বুলি আৰম্ভ হোৱা মন্ত্ৰ দুটি "দেখিলে" (অন্তৰত উপলব্ধি কৰি ৰচনা "কৰিলে")।

বিশ্বামিত্ৰৰ ধাৰাবাহিক চৰিত ওপৰত দিয়া হৈছে। গায়ত্ৰী যে বিশ্বামিত্ৰ ৰচিত বৈদিক গ্ৰন্থবোৰতেই আছে। পণ্ডিতে কৈছে গায়ত্ৰী ব্ৰহ্মাৰ মুখৰ পৰা ওলাইছে। (গায়ত্ৰী নিৰ্গতা ব্ৰহ্মণ মুখাৎ)। পণ্ডিতে নিজৰ উদ্ধৃত বচন নিজেই নুবুজে। হংসযানত উঠি ব্ৰহ্মাই মুখ মেলোতে গায়ত্ৰী মন্ত্ৰ ওলাল, এইটো নহয়। অন্তৰত ব্ৰহ্ম উপলব্ধি কৰি মহৰ্ষি সকলে যি বোৰ মন্ত্ৰ প্ৰচাৰ কৰিছে সেইবোৰকেই ব্ৰহ্মাৰ মুখৰ পৰা ওলোৱা বুলি কয়।—

শ্ৰুতিত আছে—ব্ৰহ্ম বেদ ব্ৰহ্মৈব ভৱতি। "যি ব্ৰহ্ম জানে তেওঁ ব্ৰহ্ম হয়।" অন্তৰত ব্ৰহ্মক জানি ঋষিসকলে বেদ মন্ত্ৰবোৰ ৰচনা কৰিছিল। সেই দেখি বেদৰ অপৰ নাম "ব্ৰহ্ম" আৰু যেয়ে অন্তৰত ব্ৰহ্মোপলব্ধি কৰিব পাৰে, সেয়ে জাতি নিৰ্ব্বিশেষে ব্ৰাহ্মণ। এই বিষয়ে উপনিষদৰ মীমাংসা দিয়া হৈছে।

পুথি পূজাৰ বিষয়ে 'অগাধে' যি কৈছে তাৰ পৰা জনা যায় তেখেত মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম্মৰ বিষয়ে সুগভীৰ অজ্ঞ। পুতলা পূজাক যি হিচাপত পূজা বোলে তেনে পূজা মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম্মত নাই। মহাপুৰুষীয়াই কাঠৰ শিলৰ বা মাটিৰ পুতলা সাজি 'মন্ত্ৰ' মাতি পূজা নকৰে। মহাপুৰুষীয়াৰ ধৰ্ম্মৰ আদৰ্শ নাম স্মৰণ আৰু ৰূপ ধ্যান। সেই ধৰ্ম্মৰ মৌলিক উপাদান জ্ঞান; সেই কাৰণে আসনত জ্ঞান গৰ্ভ পুথি স্থাপনা কৰি সেই পুথিক সেৱা কৰে। শাস্ত্ৰই জ্ঞান-গৰ্ভ পুথিক বিষ্ণুৰ "বাঙ্ময়ী মূৰ্ত্তি" বুলি কৈছে। পুথি যে ঈশ্বৰৰ অংশহে নহয়, ঈশ্বৰৰ আবাস স্থান "গীতা" যে "চোক্তমং গৃহম" "শব্দ যোনিত্বাৎ" আদি ঈশ্বৰৰ উক্তিৰ পৰাই জানিব পাৰি।

"অগাধ"ৰ অইন অইন কথাবোৰ আগতে ভাবি চাহি দেখুৱা যাব পাৰে। যেতিয়া ৰাইজৰ ইচ্ছা হয় "অগাধ"ৰ আদি 'অ' বাতাল থাকিব, নাইবা থাকিব কৰে, যি কৰে কৰিব। এই বিষয়ে স্বাধীনভাৱে ভাবিবলৈ তেখেতেই ৰাইজক অনুমতি দিছে।

(৫)

ভট্টদেৱ আৰু বৰদলৈদেৱ।

দামোদৰদেৱৰ ধৰ্ম্ম মতৰ বাবেহে যে বৰদলৈৰ ধৰ্ম্ম মত নিমিলে এইটো কথা তেওঁ প্ৰকাশান্তৰে স্বীকাৰ কৰি বঙ্গদেশী বৈষ্ণৱসকলৰ কথা অনাস্তৰ ভাবে কৈ গৈ কাঢ়িছে যে আগেয়ে ভগৱতী

দেৱীৰ স্তুতি কৰিহে পিচত কৃষ্ণৰ ওচৰলৈ যাব পাৰি আৰু এই ভাবতহে তেওঁ বাস্তৱত সমষ্টি পাব (unity in diversity.) এইটো বৰদলৈ-দেৱৰ ব্যক্তিগত আদৰ্শ হব পাৰে আৰু এই বিষয়ে কাৰো একো কব অধিকাৰ নাই। কিন্তু নিজৰ ব্যক্তিগত ভাবকেই দামোদৰদেৱৰ ধৰ্ম্মমত বুলি চলাই দিবলৈ যোৱাত বহুত সাধাৰণ মানুহ লোককে নিজে পুথি মেলি গম লব নোৱাৰাত সেই পণ্ডিত মানুহৰ নামে চলাই দিয়াৰ দৰে হয়। ইয়ো এক ধৰণৰ জাল-জুৱাচুৰিয়েই; —নান্যৎ।

বৰদলৈদেৱৰ আৰু তেওঁৰ ছাটি ককেট পোৱা যশস্পতি পণ্ডিতৰ বক্তৃতা এয়ে যে আগেয়ে শিব দুৰ্গাক পূজা কৰিলেহে তেওঁলোকে ভকতক লৈ বিষ্ণুৰ দুৱাৰত হাজিৰ কৰিব লৈ। "হৰিহৰনামভেদেঽপি" বুলি ভট্টদেৱে কৈছে যে পানী অঙ্গবোৰ অভেদ হলেও যেনেকৈ মুখেৰে খালেহে শৰীৰৰ সকলো অঙ্গ প্ৰত্যঙ্গবোৰৰ পৰিপুষ্টি হয়, তেনেকৈ দেৱতা-সকল অভেদ হলেও বিষ্ণুৱেহে মুক্তি দিব পাৰে। শকুন্তলা কাব্য পঢ়োৱা যশস্পতিৰ চকু অৰ্থত কৈ উপমাৰ ওপৰত আগেয়ে পৰে। সেই দেখি তেওঁ উপমাৰ সাৰ্থকতা বিচাৰি এই দিন পালে যে শিব জানিবা হাতৰ দৰে, হাতে যেনেকৈ মুখত ভাত তুলি দিয়ে সেই দৰে শিবইহে ভকতক বিষ্ণুৰ ওচৰলৈ নিয়ে। এয়ে হেনো ভট্টদেৱৰ অভিপ্ৰেত অৰ্থ। বোধ-হয় পণ্ডিতে ভট্টদেৱৰ "ভক্তি-বিবেক" পঢ়া নাই। ভট্টদেৱে নিজৰ অভিপ্ৰেত অৰ্থ নানান শাস্ত্ৰৰ নানান শ্লোক সংগ্ৰহৰ দ্বাৰাই ফটফটীয়াকৈ প্ৰকাশ কৰি থৈ গৈছে। কিন্তু কাৰোবাৰ পণ্ডিতে পাহৰিলে যে মুখেৰে ভাত খালেহে হাত খনৰো পুষ্টি সাধন হয়। এতেকে শিৱৰ যি ঐশ্বৰ্য্য সিও বিষ্ণু প্ৰসাদলব্ধ। হাত খনত ভাত গুন্ধ দি থাকিলে হাত খনো শুকাই হে যায়। যি ওগুক যশস্পতি যে মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম্মৰ দৰে দামোদৰ পন্থীয় ধৰ্ম্মৰ বিষয়েও একেবাৰে অজ্ঞ এইটো তেওঁৰ কথাৰ পৰাই বুজা যায়। ভট্টদেৱৰ অভিপ্ৰায় প্ৰকাশক গোটেই বোৰ শ্লোক তলত তুলি দিয়া হল।

নত্ব বিধোক্তেন মাৰ্গেণ ভগবদৰ্চ্চনে ক্ৰিয়মাণে নিত্যোক্ত পঞ্চ যজ্ঞ দেৱতাপূজা ন স্যাৎ তত্ৰাহ অৰ্থাৎ স্মৃতি শাস্ত্ৰত বিধান আছে যে গৃহস্থই নিত্যে পঞ্চযজ্ঞ কৰিব লাগে। যদি স্মৃতিৰ বিধান মানিব লাগে তেনেহলে অন্য দেৱতা পূজা হয়। কৃষ্ণৰ এক শৰণ ধৰ্ম্ম নেথাকিল। এই আশঙ্কা দূৰ কৰিবলৈ ভট্টদেৱে শ্লোক দিছে। যথা তৰোমূল ইত্যাদি।

অৰ্থাৎ গছৰ গুৰিত পানী দিলে যেনেকৈ ডাল-পাত সকলোৰে পুষ্টি হয়, তেনেকৈ এক কৃষ্ণৰ পূজা কৰিলেই সকলো দেৱতাই তুষ্ট হয়। সেইদেখি পঞ্চ যজ্ঞ নকৰি নিত্যে কেৱল কৃষ্ণৰ হে অৰ্চ্চনা কৰিব লাগে।

তথা চ স্কান্দে—

অৰ্চ্চিতে দেৱদেৱেশে শঙ্খ চক্ৰ গদাধৰে।
অৰ্চ্চিতাঃ সৰ্ব্বদেৱাঃ স্যুঃ যতঃ সৰ্ব্বগতো হৰিঃ॥

দেৱদেৱ কৃষ্ণক অৰ্চ্চনা কৰিলেই আন দেৱতাকো অৰ্চ্চনা কৰা হয়। হৰি সৰ্ব্বব্যাপী।

তস্মাদন্যদেৱাৰাধনমনাদৃত্য হৰিমাৰাধয়েৎ ইত্যাহ কূৰ্ম্ম-পুৰাণে।

সেইদেখি অন্য দেৱতাৰ আৰাধন অনাদৰ কৰি অৰ্থাৎ অন্যদেৱতাক পূজা নকৰি কেৱল হৰিক হে আৰাধনা কৰিব লাগে। যেনে কূৰ্ম্ম পুৰাণৰ বচন —

ন বিষ্ণ্বাৰাধনাৎ পুণ্যং বিদ্যতে কৰ্ম্ম বৈদিকম্।
তস্মাদনাদিমধ্যান্তং নিত্যমাৰাধয়েদ্ধৰিম্॥

"বিষ্ণু আৰাধনাতকৈ পুণ্যতৰ বৈদিক কৰ্ম্ম নাই। সেইদেখি 'নতো অনাদি মধ্যান্ত হৰিক আৰাধনা কৰিব লাগে।"

আস্তাং তাৱদ্বিধিনা ষোড়শোপচাৰাৰ্চ্চনং কেৱলং পয়ঃ পুষ্পাৰ্চ্চনেনাপি সৰ্ব্বাৰ্চ্চনং ভৱতীত্যাহ।

দদাতু পুৰুষসূক্তেন যঃ পুষ্পাণ্যপ এব বা।
অৰ্চ্চিতং স্যাৎ জগদিদং তেন সৰ্ব্বং চৰাচৰং॥

ষোড়শোপচাৰেৰে বিধি অনুসাৰেৰে পূজা কৰাৰ কথাকে নকওঁ পুৰুষসূক্তৰ দ্বাৰাই কেৱল পানী আৰু ফুল ঈশ্বৰৰ উদ্দেশ্যে দিলেই চৰাচৰ জগতকেই অৰ্চ্চনা কৰা হয়।

ততঃ কিমতঃ আহ—

যৎপাদয়োৰিত্যাদি।

এতৎ সৰ্ব্বস্যাপি ভক্তিৰেব মূলমিত্যাহ—

এই যে অৰ্চ্চনা আদি এইবোৰৰ মূল ভক্তিয়েই। অৰ্থাৎ হৃদয়ত ভক্তিভাব পোষণ কৰিব নোৱাৰিলে এইবোৰ ঘণ্টা কোবোৱা একো নহয়।

শ্ৰদ্ধয়োপহৃতং প্ৰেষ্ঠং ভক্তেন মম বাৰ্য্যপি।
ভূৰ্য্যপ্যভক্তোপহৃতং ন মে তোষায় কল্পতে॥

ভকতে শ্ৰদ্ধাৰে দিয়া পানী এটুপিও মোৰ বৰ প্ৰিয়। অভক্তই বৰ বেছিকৈ দিলেও মোৰ সন্তোষ নহয়।

দামোদৰদেৱৰো ধৰ্ম্ম যে ভক্তি-প্ৰধান, কৰ্ম্ম-প্ৰধান নহয়, "ভক্তিৰেব মূলং" কথাৰ পৰাই জানিব পাৰি।

অতো ভগবদনৰ্চ্চনে মহাপাপী স্যাদিত্যাহ স্কান্দে—মাতৃবৎ পালকস্তং ইত্যাদি।

সেই দোষ ভগৱানক অৰ্চ্চনা নকৰিলে মহাপাপী হয়। যেনে গৰুড় পুৰাণত কৈছে—মাতৃবৎ ইত্যাদি।

ওপৰত তুলি দিয়া কথাবোৰৰ পৰা এইটো স্পষ্ট প্ৰমাণ হয় যে ভট্টদেৱে স্মৃতিৰ বিধান মতে পঞ্চযজ্ঞ-দেৱতাক পূজা নকৰি কেৱল হৰিকহে অৰ্চ্চনা কৰিবলৈ কৈছে—অন্যদেৱাৰাধনমনাদৃত্য হৰিমাৰাধয়েদিতি।

(৬)

৺ভট্টদেৱ, বৰদলৈদেৱ আৰু স্মৃতি।

বৰদলৈদেৱে এবছৰ স্মৃতি, স্মৃতি বুলি চিঞৰি আছে। অথচ স্মৃতিয়ে কি কয় তেওঁ খুলি কবলৈ ভয় কৰে। কিয়নো স্মৃতিৰ ভিতৰত বৰদলৈদেৱৰ নিজৰ "পতন"ৰ কথাও আছে। যি ওগুক ভট্টদেৱে স্মৃতি আৰু ভক্তি বাদক কি দৰে মিলাইছে জানিব লগীয়া কথা—

শ্ৰুতি স্মৃতি মমৈবাজ্ঞে ন উল্লঙ্ঘ্য প্ৰবৰ্ত্ততে।
আজ্ঞাচ্ছেদী মম দ্ৰোহী মদ্ভক্তোঽপি ন বৈষ্ণৱঃ॥

শ্ৰুতি আৰু স্মৃতি ঈশ্বৰৰ আজ্ঞা স্বৰূপ, তাক লঙ্ঘন কৰিলে ঈশ্বৰৰ দ্ৰোহ হয়।

নত্ব স্মৃত্যুক্ত কৰ্ম্মাণি ক্ৰিয়মাণে নানাদেৱতা পূজা স্যাৎ কথমেকশৰণং তত্ৰাহ—

কিন্তু স্মৃতিমতে কৰ্ম্ম কৰিব লাগিলে নানাদেৱতা পূজা কৰা হয়, তেনেহলে একশৰণ ধৰ্ম্ম থাকে কেনেকৈ। সেই কাৰণে বৈষ্ণৱ গ্ৰন্থত আছে—

মোক্ষাৰ্থী ন প্ৰবৰ্ত্তেত তত্ৰ কাম্যনিষিদ্ধয়োঃ।
নিত্যনৈমিত্তিকং কুৰ্য্যাৎ প্ৰত্যবায় জিহাসয়া॥

কাম্যনিষিদ্ধ বৰ্জনাৎ নিত্যনৈমিত্তিকেষু ভগবদ্ভক্তপতয়া তদাজ্ঞয়া চ ন দোষঃ।

অৰ্থাৎ স্মৃতিত যিবোৰ কাম্য অৰ্থাৎ নিজৰ ইষ্ট সাধনাত্মক আৰু নিষিদ্ধ কামৰ উল্লেখ আছে, মোক্ষাৰ্থী সকলে সেইবোৰ নকৰিব। কেৱল ঈশ্বৰৰ আজ্ঞা পালন হয় বুলি নিত্য-নৈমিত্তিক কাম কৰিব লাগে। কানি নিত্যানি? গঙ্গাস্নানাদি। নৈমিত্তিকানি? পুত্ৰজন্মাদ্যনন্তৰদানানি।

অৰ্থাৎ নিত্য সন্ধ্যাবন্দনা আৰু নৈমিত্তিক জাত কৰ্ম্মাদি কৰিব লাগে।

বৰদলৈদেৱে যিবোৰ নানান দেৱতা পূজাৰ বিধি দিব খোজে সেইবোৰ কাম্যকৰ্ম্ম, এতেকে ৺ভট্টদেৱৰ মতে বৰ্জ্জনীয়।

স্মৃতিত শ্ৰাদ্ধাদি কৰ্ম্ম কৰাৰ বিধি আছে, শ্ৰাদ্ধ কৰোঁতে অন্যদেৱতা পূজা কৰা হয়; ৺ভট্টদেৱৰ বিধান।—

"বিষ্ণোৰ্নিবেদিতান্নেন যষ্টব্যং দেৱতান্তৰম্।
পিতৃভ্যশ্চাপি তদ্দেয়ং তদানন্ত্যায় কল্পতে॥
"মহাপ্ৰসাদেৰপি চ যো নিবেদিতং।
নিবেদয়েৎ যঃ পিতৃদেৱকৰ্ম্মণি॥
তুষ্যন্তি তস্য পিতৰঃ তথা সুৰাঃ।
প্ৰয়ান্তি লোকং মধুসূদনস্য॥

অৰ্থাৎ বিষ্ণুলৈ যি নৈবেদ্য আগ বঢ়োৱা, তাৰেহে অন্য দেৱতাক পূজা কৰিব লাগে। পিতৃসকলকো বিষ্ণু নৈবেদ্যৰ অৱশিষ্ট অংশহে দিব লাগে।

যঃ শ্ৰাদ্ধকালে হৰিভুক্তশেষং।
দদাতি ভক্ত্যা পিতৃদেৱতানাম্।
তেনৈৱ পিণ্ডাংশ্চ তুলসীবিমিশ্ৰিতা—
ননন্ত কোটিঃ পিতৃঃ সতৃপ্তাঃ।

বিষ্ণু নৈবেদ্যৰ অৱশিষ্ট অংশেৰেহে পিতৃলোকক পিণ্ড দিব লাগে।

অনিবেদ্যান্ন ভক্ষয়েৎ ন কদাচিৎ—হরিক নিবে-দন নকরাকৈ কোনো দেৱতাক একো নিদিব।

পিতৃশেষন্তু যো দদ্যাৎ হরয়ে পরমাত্মনে।
রেতোধাঃ পিতৃস্তস্য ভবন্তি ক্লেশ ভাগিনঃ॥

পিতৃদেৱতার ভুক্তশেষ যি হরিক অর্পণ করে,—তার পিতৃলোক রেতঃপায়ী হয় আরু ক্লেশ পায়॥

শুনিব কথা আরো এবার উক্তিকার লাগিলে, ভট্টদেৱে কৈছে—নিবেদয়িত্বা দেৱায় যষ্টব্যং দেৱতান্তরম্ অর্থাৎ বিষ্ণুক অর্পণ করা নৈবেদ্যরে ইতিভিন্ন অন্য দেৱতাক পূজা করিব লাগে॥ অসমদেশত কোনোবা ঘরত শিব, দুর্গাক আগেয়ে পূজা করিলে যদি বিষ্ণুর ওচরলৈ যাব পারি, তেনেহলে আগেয়ে শিব দুর্গাক কি করে পূজিব? যদি বিষ্ণুভুক্ত নৈবেদ্যে, তেনেহলে আগেয়ে বিষ্ণুক পূজা করা হয়। যদি বিষ্ণু-নৈবেদ্য নিদি স্বাধীন ভাৱে অৰ্চনা করা হয় তেনেহলে ভট্টদেৱর বিধি খণ্ডন হয়।

আরো—

শ্রুতিস্মৃত্যুদিতং কর্ম যে কুর্বন্তি বিমোহিতাঃ।
বিনা বৈ ভগবৎপ্রীত্যা তে বৈ পাষণ্ডিনঃ স্মৃতাঃ॥

অর্থাৎ যিবোরে হরি ভক্তির বশবর্ত্তী নহৈ, বিমোহিত হৈ শ্রুতিস্মৃতি বিহিত কর্ম্ম করে, সেইবোর পাষণ্ড। ভগবান-ভক্তির অধীন হৈ কাম করিব লাগিলে যে বিষ্ণু নিবেদিতান্নেন ইত্যাদি করিব লাগিব তাত সংশয় নাই। আরো ঘোষারত্নত ৺গোপাল মিশ্রই কৈছে—

বিষ্ণুর নৈবেদ্যঅন্ন, [illegible] সাদরয়।
সমস্তক পবিত্র করয়।
অন্যদেৱ অৱশেষ, যদি ভুঞ্জে প্রমাদত
চান্দ্রায়ণ করিবে লাগয়॥

সেই দেখিছে কৰ্ত্ত, হে সমূহ মায়ামোহনীয়া ভক্তগণ, দেখা কোনোবাই ঘোষারত্নক নামঘোষার পিছত রচনা করা বুলি কলেও তোমালোকর গা কাইটে দিয়াৰ দৰে চিঙি কৈ উঠে আগপিছ নৈক সকলোরে পুথি বোলে ইয়াত মান অপমানর কথা নাই। কিন্তু ৺ভট্টদেৱ, ৺গোপালমিশ্র আদি মহাপুরুষ গুরুসকলর প্রচারিত ভক্তি ধর্ম্মর মূলত যেনেকৈ বরদলৈদেৱে সকলোগাঁৱলা "ঐক্যর স্বার্থর" এলেঙ্গনত পরি কুঠার মারিব লাগিছে, এবার চকু মেলি চোৱা। বরদলৈদেৱর প্রভাৱত যাবাই পরিচালিত নহৈ নিজে নিজেই চাই লোৱা; পরপ্রত্যয়র দ্বারা পরিচালিত হয় মূর্খসকলহে মূঢ়ঃ পরপ্রত্যয়নেয়বুদ্ধিঃ।

(আগলৈ)

শ্রীজয়ানন্দ পাঠক।

—•—

প্রার্থনা।

নিঠুরা! আজি তোমার গানটি
পূর্ণ উচ্ছ্বাসে উঠিছে;
শিহরা অধরে মিলত ধরে
পাষাণর মালা গাঁথিছে।
বাহিরত সে যে সুধার আকর,
ভিতরর তোর কর্কশতর।
হিয়া ভরি তব গানটি গাই হে,
তোরা কল্যাণ দূর।
শেষ করা আজি গানটি তোমার
বিকট—সুমধুর।
শিক্ষার দেবি! পূর্ণ শিক্ষা
অর্পিলা মোর হৃদয়ত।
পুরোবা আজি তোমারো বাসনা
তুমর ওপ্ত মনত।
দিলা আজি তুমি নোখোজা শিক্ষা,
দিলা আজি তুমি অপূর্ব দীক্ষা।
ধন্য তুমি হে! ধন্য তুমি হে!
নকোৱা শেষর সুর।
শেষ করা আজি গানটি তোমার
বিকট—সুমধুর।

শ্রীশৈলেশ চন্দ্র বরুৱা।

সহায় নে বিঘিনি?

"ক—কা—ই দে—ও, এবার ভিতরলৈ—
আহি ন'—কৈ চো—ন।"

নারীকণ্ঠবিনিঃসৃত অস্ফুটবিনিনাদ এই ধীনল সে—ধীরা মাজুয়ার [illegible] ওলাই, মাতলন্ত চ'[illegible] অতিক্রম করি, সাহির কোঠালীত [illegible] থকা অমার [illegible] আরু বিপিনর প্রাণেশ্বরক আমিও অমৃতক চাম দিলে!! [illegible] মা[illegible] সর্ত্বক!! কুমির মাত [illegible] হব পারে কিন্তু সে অনুরাগী আরু তার অর্থবোধ নহয়। [illegible] স্বরাং, [illegible] আরু [illegible] তাত বাজি উঠিল; কিন্তু সেইবোর মাত আপনীর [illegible] পর উৎসৃষ্ট। [illegible] এই [illegible] তুলনাই হব নোৱারে। [illegible] আরু প্রাণ নীরব থাকে!! [illegible] মেলিলা মাত। [illegible] আছে, [illegible] আরু তার [illegible] সকলোতে [illegible] "কিবা" এটা আছে যে [illegible] ভুরুহে কর পারে—বুজাই দিব নোৱারে! [illegible] গৰা [illegible], [illegible] প্রত্যেকটো বস্তুকে [illegible] ভাবে স্পর্শ করি, [illegible] আহিল! অমার [illegible]—বিপিন [illegible] কোঠালীর প্রত্যেকটো বস্তুকে আনিবা গভীর [illegible]!! আরু সেই [illegible] প্রত্যেকটো বস্তু আনিবা গভীর আরু উৎফুল্ল হৈ উঠিল!! কিতাপ, কাগজ, দোৱাত [illegible] চকী, মেজ—কোনো বস্তু [illegible] পরা নার নপরিল। আরু আমার বিপিনর কি হল ক'ব পারেনে?—[illegible] আমার বিপিনক দুই হাতে সারটি ধরি এনে গভীর প্রেমপূর্ণ আলিঙ্গন করিছিল যে, তেওঁ যেনো [illegible] তেওঁ [illegible] স্পর্শ অনুভব করিব পারিছিল আরু সেই স্পর্শ-সুখত [illegible] তেওঁ যেনো [illegible] সম্পূর্ণরূপে আপোনপাহরা হৈ পরিছিল!! আহ! [illegible] কি অদ্ভুত [illegible]! [illegible] এইবার [illegible] নাই নাই! কবির ভাষাতে আমি [illegible] হৃদয়ঃ—

"[illegible] মরম যে [illegible]
আকুল করিল মম প্রাণ।"

পাঠক, [illegible] "কু-উ, উ-উ" [illegible] আপুনি কেতিয়াবা শুনিছেনে? [illegible] আপোনার [illegible], [illegible] সেই সৌভাগ্য আপোনার কেতিয়াবা ঘটিছেনে? যদি আপোনার এনে সৌভাগ্য ঘটিছে, তেনেহলে আপুনি আমার বিপিনর অৱস্থা [illegible] বুজিব পারিব। যদিহে এনে সৌভাগ্য আপোনার কেতিয়াও ঘটা নাই, তেনেহলে আপোনাক এইবোর কথা বুজাবলৈ চেষ্টা করা নিষ্ফল!

(২)

[illegible] আহ্বান শুনি, [illegible] উঠি [illegible]। [illegible] বিপিন তাতে [illegible] থাকিল। সেই [illegible] আলোড়নত [illegible] কম্পমান হৈ আছিল। [illegible] বিপিনর [illegible] কোনো [illegible] আমি কিন্তু [illegible] বুজিব পারিছিলো যে তেওঁর [illegible] অন্তঃকরণত [illegible] মহাসাগরর [illegible] উঠিছিল। [illegible] বাহ বাহ ভাবিলৈ ধরিলে, "যার কণ্ঠস্বর ইমান

অলপ্পনী সেই কণ্ঠস্বৰাধিকাৰিণীৰ অঙ্গসৌষ্ঠৱ জানোচা কত মনোহৰ।

বিপিনে কিন্তু এই দৰে কল্পনাৰ আশ্ৰয় লৈ বহুত পৰ থাকিবলগীয়া নহ'ল। ভিতৰলৈ লৈ যোৱাৰ বাবে মহিমে তেওঁক ৰিঙিয়াই ভিতৰলৈ যাবলৈ মাতিলে।

বিপিন ভিতৰ সোমাই গ'ল। ভিতৰলৈ গৈ তেওঁ দেখিলে মহিমৰ ককায়েক এটা কেঠি আছে। মহিমে তেওঁক ভিতৰলৈ মতাৰ কাৰণ, এই সাপেই। সাপটো দেখি, ঘৰত সেই সময়ত আন কোনো মানুহ নথকাত, মহিমৰ মাকে-ভনীয়েকে ভয় খাই, মহিমক ভিতৰলৈ মাতিছিল। অতিথি সাপ মৰাৰ পৰামৰ্শ কৰিবৰ কাৰণে মহিমে বিপিনকো ভিতৰলৈ মাতি আনিছে।

ভিতৰ সোমাই লৈ চকুৰ পচাৰতে এবাৰ চাৰেই বিপিনে ততালিকতে বুজিব পাৰিলে, তেওঁ হৰিপুৰলৈ শুনা সুমধুৰ সঙ্গীতৰ অধিকাৰিণী কোন! তেওঁৰ অনুমান সঁচা হ'ল। তেওঁ মনৰ ভিতৰত সেই অদৃষ্টপূৰ্ব্ব স্বৰাধিকাৰিণীৰ যিটো কাল্পনিক ছবি আঁকি লৈছিল, সেই ছবি আচল মানুহজনীৰ লগত মিলি গ'ল!! কিন্তু এইবোৰ কথা ভাবি থাকিবৰ সময় নাছিল। তেওঁ এটা আকস্মিক উত্তেজনাৰ বশবৰ্ত্তী হৈ অসমসাহসিক ৰকমৰ সাহসেৰে আগবাঢ়ি কিভাবেও সাপটো মাৰি সকলোৰে ভয় দূৰ কৰিলে! ভয়ৰ কাৰণ আঁতৰিল! মহিমৰ দেউতাক কামৰ পৰা আহিলে তেওঁক দেখুৱাবলৈ সাপটো চোতালৰ এচুকত থৈ দিয়া হ'ল। ইয়াৰ পাছত সকলোৰে আন্তৰিক শলাগ আদি সমূলেৰে সৈতে বিপিন আকৌ বাহিৰ কোঠালিলৈ উভটি আহিল।

৩

ইয়াৰ পাছবেলা বিপিনক কিন্তু বৰ অন্যমনস্ক দেখা গ'ল। তেওঁৰ মনে ভাবান্তৰৰ কাৰণ মহিমে ভালকৈ বুজিব নোৱাৰিলে। তেওঁ ভাবিলে, সাপ মৰাৰ উত্তেজনাতহে বিপিনৰ মনে ভাবান্তৰ ঘটিছে। ইয়াতে মহিম আৰু বিপিনৰ অলপ চিনাকি দিয়া যাওক।

মহিম আৰু বিপিন সহপাঠী। তেওঁবিলাক হয়ো একেলগে মেট্ৰিক পাছ কৰিছিল। মেট্ৰিক পাছ কৰি উঠি আৰ্থিক অৱস্থা বৰ ভাল নোহোৱা বাবে মহিমে পঢ়িবলৈ এৰি কাম কাজৰ চেষ্টা কৰিছে। বিপিনৰ কিন্তু অৱস্থা ভাল। তেওঁৰ জ্ঞান স্পৃহাও অদম্য। তেওঁ কলিকতাৰ মেডিকেল কলেজত ডাক্তৰী পঢ়িছে। কলেজ বন্ধ হোৱাত, দেশ ফুৰিবৰ মনেৰে আৰু এইখন ঠাই চাইছোঁ আৰু পুৰণি বন্ধু মহিমৰ ঘৰ ইয়াতে বুলি জানি, তেওঁৰে সৈতে দেখা কৰিবৰ মনেৰে আজি তেওঁবিলাকৰ ঘৰলৈ আহিছিল। মহিমহঁত বিপিনহঁতৰ স্বজাতীয়।

বিপিনৰ জীৱনৰ এটা লক্ষ্য আছিল। তেওঁ এলোপ্যাথিক, হোমিওপ্যাথিক, হাকিমী, আয়ুৰ্ব্বেদিক চাৰিওবিধ চিকিৎসা বিদ্যা শিকিব, পশু চিকিৎসা বিদ্যাও শিকিব। এইবোৰ সকলো শিকি বুজি লৈ তেওঁ দেশসেৱাব্ৰতত জীৱন উৎসৰ্গ কৰিব! তেওঁ গাঁৱে গাঁৱে পাঠশালা পাতি শিক্ষা প্ৰচাৰ কৰি ফুৰিব! বিয়াবাৰু কৰাই নিজক সংসাৰত আবদ্ধ নকৰে! এই উদ্দেশ্যে আত্মীয় স্বজনৰ সকলো অনুৰোধলৈ উপেক্ষা কৰি অবিবাহিত হৈ থাকিবলৈ তেওঁ কৃতসংকল্প। এই কাৰণে মাকৰ বেজাৰৰ সীমা নাই। কতকালৰ পৰা কত বিবাহৰ প্ৰস্তাৱ আহিছে! সুযোগ্যা ছোৱালীও পোৱা গৈছে! কিন্তু সকলো নিষ্ফল! এই উপলক্ষে মাকপুতেকৰ ভিতৰত কেতিয়াও মিল নাই!! এই বাৰ সকলো কথা মহিমে জানিছিল। জীৱনটোক এইদৰে ব্যয় কৰা সম্বন্ধে বিপিনেৰে সৈতে মহিমৰ মতভেদ থাকিলেও পেটে পেটে কিন্তু মহিমে বিপিনক বৰ শ্ৰদ্ধা কৰিছিল।

অন্যমনস্কভাৱে অলপ সময় হৈটো গৈটো কথা পাতি বিপিন যাবলৈ ওলাল; কিয়নো, অলপ পৰ আগেয়ে, কথাপ্ৰসঙ্গে, তেওঁবিলাকৰ যেনে ভাল লাগিছিল তাতে আৰু তেনে নলগা হ'ল! কিবা এটা অব্যক্ত কাৰণত আজিৰ কথাবোৰ কিবা আগৰকৈ নোহোৱা হৈ পৰিল!

মহিমৰ মাকৰ অনুৰোধত পাছ দিনা আকৌ আহিবলৈ অঙ্গীকাৰ কৰি বিপিনে বিদায় ললে।

(৪)

নিজৰ শোৱাপাটীত পৰি বিপিনে নানা কথা ভাবিবলৈ ধৰিলে। তেওঁৰ নিজৰ জীৱনৰ লক্ষ্য, জীৱনৰ সুখ শান্তি ইত্যাদি কোনো কথাকে বাদ নপৰিল। মাকে তেওঁক বিয়া কৰাবলৈ কত কাবৌ কাকুতি কৰে! কত ৰূপৱতী গুণৱতী ছোৱালী মানুহে তেওঁক যাচি ফুৰিছে। কিন্তু এইবোৰে তো তেওঁক একেবাৰে লৰাব পৰা নাই! আজিনো তেওঁৰ কিয় এনে ভাবান্তৰ ঘটিল কেনেকৈ? তেওঁ কত শুৱনী ছোৱালী দেখিছে, কত শুৱনী ছোৱালীৰে বন্ধুভাৱে বাৰ্ত্তালাপ কৰিছে, কিন্তু কেতিয়া কোনেও তেওঁৰ মনটোক তো একেবাৰে লৰাব পৰা নাই! তেওঁৰ ইমান দিনৰ দৃঢ়তা, ইমান দিনৰ সাধনা, ইমান দিনৰ তপস্যা, এবাৰ সেনোয়া সুৰুলা সাতৰ "ফু"তে উৰি যাব নে কি? কি লাজৰ কথা! মানুহে কি বুলিব?

বিপিনে মহিমহঁতৰ ঘৰত ঘটা যোৱা সকলো কথা মনৰ পৰা মচি পেলাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। তেওঁ অঙ্গীকাৰ থকা সত্ত্বেও পাছদিনা মহিমহঁতৰ ঘৰলৈ নগ'ল! বিপিনৰ জীৱনত এয়ে প্ৰথম অঙ্গীকাৰ ভঙ্গ!!

তেনে দিনটো অসুখ বুলি বিপিনে শোৱাপাটীত পৰি পৰি কৰ্ত্তব্য নিৰ্ণয় চিন্তাত ব্যাকুল হৈ থাকিল! কিন্তু একোকে ঠিক কৰিব নোৱাৰিলে! একালে জীৱনৰ আজন্মপালিত মহালক্ষ্য, আনকালে প্ৰবলা কিন্নৰীৰ অচিন্তাপূৰ্ব্ব মহা আকৰ্ষণ!!

হঠাৎ মনটোৱে কলে, "জীৱনৰ মহালক্ষ্য সাধনৰ নিমিত্তে লগত সঙ্গিনী লোৱাত দোষ কি?" নিচে, সঙ্গিনী উপযুক্তা হব লাগে। এই মোহিনী জনী উপযুক্তা সঙ্গিনী হব নে? বিপিনে হঠাৎ কৰ্ত্তব্যৰ বাট ফটফটীয়াকৈ দেখিবলৈ পালে! তেওঁ অনুসন্ধান লৈ চাব, যদিহে এই ছোৱালীটো তেওঁৰ সঙ্গিনী হবৰ যোগ্য হয়, তেন্তে তেওঁ বিয়া কৰাব!!

যেনে ভাব তেনে কৰ্ম্ম—বিপিনৰ স্বভাৱেই এনে! তেওঁ ঘাট্ কৰে শোৱা পাটীৰ পৰা উঠি থিয় হ'ল! থালে, ধলে আৰু সাজ পাৰ পিন্ধি মহিমহঁতৰ ঘৰলৈ যাত্ৰা কৰিলে!!

আগদিনা বিপিন তেওঁবিলাকৰ ঘৰলৈ নোযোৱা দেখি, মহিমে তেওঁৰ খবৰ লৈ, তেওঁৰ "নজৰ" ফাললৈকে আহিছিল। বিপিনে বাটতে মহিমক লগ পালে। দুয়ো নিজনে বহুত ফুৰিলে। নানা আলাপ কৰিলে। স্ত্ৰীশিক্ষাৰ প্ৰসঙ্গও উঠিল। সেই সম্পৰ্কে মহিমৰ ভনীয়েকৰ শিক্ষাৰ কথাও উঠিল। মহিমে গৰ্ব্ব কৰি কলে, তেওঁৰ ভনীয়েক মোক্ষদাৰ নিচিনা সুশিক্ষিতা ছোৱালী কম ওলাব!! বিপিনে তেওঁৰ কথাৰ সত্যতা পৰীক্ষা কৰি চাব খুজিলে! মোক্ষদাৰ হতুৱাই পৰীক্ষা দিয়াবলৈ সাত দিলে।

(৫)

মহিমই প্ৰথমতে ঘৰৰ সকলোৰে মহিমৰ মুখে বিপিনৰ স্বভাৱ চৰিত্ৰ ইত্যাদিৰ বিষয়ে সকলো কথা আগেয়েই বুজ পাইছিল। আৰু কি, মহিমৰ মাকে মোক্ষদাৰ নিমিত্তে বিপিনক অলপ টুকুৰিয়াই চাবলৈকো মহিমক পঠিয়াইছিল। কিন্তু মহিমৰ মুখে বিপিনৰ মতামতৰ কথা শুনি তেওঁ নিৰাশ হৈছিল। আজি বিপিনে মোক্ষদাক পৰীক্ষা কৰি চাব খোজাত সকলো কথা কোৱাত কেনেও আপত্তি নকৰিলে। মহিমৰ মাক বৰঙ্গ অলপ আশান্বিতাহে হ'ল! কন্যাৰ মুখ ৰক্ষা কৰিবৰ নিমিত্তে মোক্ষদাকো পৰীক্ষা দিবলৈ সন্মত কৰিব পৰা গ'ল।

আন এদিনা বিপিনে নানা বিষয়ে মোক্ষদাক প্ৰশ্ন কৰিলে। মোক্ষদাৰ বুদ্ধিৰ তীক্ষ্ণতা আৰু চিন্তাৰ গভীৰতা দেখি বিপিন তধা লাগিল। বিপিনে তো এনে ছোৱালী কেতিয়াও কতো দেখা নাই!! শাৰীৰিক সৌন্দৰ্য্যৰ লগত মানসিক সৌন্দৰ্য্যৰ কি অপূৰ্ব্ব সন্মিলন!! বিপিন মোহ গ'ল।

হিন্দি গান এটাৰ এফাঁকিত কৈছে:—
"একেতে দিল লাগ, হাজাৰো খড়।" ইয়াৰ অসমীয়া ভাঙনি কৰিলে তলত লেখাদৰে হয়:—

"একতেহে মজে মন, থাকে লাখো চকুৰ আগত।"

আমাৰ বিপিনৰো সেয়ে হ'ল। তেওঁ শাই

নাই সুন্দৰী ছোৱালী দেখিছিল যদিও তেওঁৰ মন মজা নাছিল। মোক্ষদাক দেখি কিন্তু তেওঁৰ মন মজিল! তেওঁৰ চকুত আজি মোক্ষদা জগতৰ ভিতৰত সৰ্ব্বশ্ৰেষ্ঠা সুন্দৰী! প্ৰেমিকৰ প্ৰকৃতি-য়েই এনে!

বিপিনে মতিমক সুধি মোক্ষদাৰ বিবাহৰ কিবা সম্বন্ধৰ চেষ্টা চলিছে নে নাই জানি, সেই বিষয়ে সকলো কথা জানি ল'লে। তাৰ পাছত, তেওঁ নিজে মোক্ষদাক বিয়া কৰাব খুজিলে মতিমইতৰ পৰিয়ালৰ কাৰোবাৰ আপত্তি হব নে নাই তাকো সুধিলে। কিন্তু লগতে ইয়াকো পৰিষ্কাৰকৈ বুজাই দিলে যে তেওঁ কিছু নদিয়া পঁচাটিৰে বিবাহৰ প্ৰস্তাৱ কৰা নাই!! ইত্যাদি।

বিপিনৰ কথা শুনি মতিম যেনে আনন্দিত হল তেনে আচৰিতো হল। বিপিনৰ নিচিনা বিদ্বান বিবেকী মানুহে সহাঁতৰে বিয়া কৰিব নেকি? মতিমে সমুচিত উত্তৰ দিলে। বিপিনক ভনী জোৱাই রূপে পালে মতিম যে নিজৈ সুখী হব সেইষাৰো ক'লে।

মোক্ষদাক তুমৰ পৰা নেকাৰ্ণতৈ আৰু তাইৰ শিক্ষা সম্বন্ধে নানা প্ৰকাৰ উপদেশ দি পাছদিনা বিপিন ৰেলত উঠি নিজ ঘৰলৈ ৰাওনা হল।

যথাসময়ত বিপিন ঘৈ ঘৰ পালেগৈ। কিন্তু বিপিনৰ দেহাটোহে আহি পালে, মনটো মোক্ষদাময় হৈ মোক্ষদাইতৰ ঘৰতে পৰি থাকিল। ঘৰত বিপিনৰ সুখ শান্তি নোহোৱা হল। তেওঁৰ সততে ডাক্তাৰ বিদ্যাৰ কিতাপবোৰ কৰবাত পৰি থাকিল, ডুমৰে মন নোহোৱা হল। ভাত পানীত ৰুচি নোহোৱা হল। তেওঁ কাৰো সৈতে কথা নপতা হল। সুৰুচে শকুন্তলাক দেখিবৰ পাছতে দুষ্মন্তৰ গাত, পাগলুৰ প্ৰেম-তৃষ্ণা বিৰহী যক্ষৰ গাত, কাদম্বৰীক দেখি পুণ্ডৰীকৰ গাত, যিবোৰ প্ৰেমলক্ষণ প্ৰকাশ পাইছিল আৰু অন্যান্য প্ৰেমিকসকলৰ গাত যিবোৰ প্ৰেমলক্ষণ প্ৰকাশ পায়, সেই সকলোবোৰ আমাৰ নতুন প্ৰেমিক বিপিনৰ গাত প্ৰকাশ পালে। বিপিন ব্যাকুল হল। শেষত তেওঁৰ ব্যাকুলতা অসহনীয় হোৱাত, তেওঁ মাকৰ আগত "উৰ্কনীৰ" ফালে বিয়া কৰোৱাত আপত্তি নাছিলে। তেওঁ বিয়া কৰোৱাত সম্মত হব পাৰে, নে অভিপ্ৰায় জনালে। মাকে হাততে স্বৰ্গ ঢুকি পালে। আৰু সকলো কথাতে বুজ দি, অলোককৈ পলম নকৰি মতিমইতৰ ঘৰলৈ বিবাহৰ প্ৰস্তাৱ কৰি পঠিয়ালে। প্ৰস্তাৱ পাই, মতিমইতৰ ঘৰৰ সকলোৱেই মনৈ সুখী হল। আনকি মোক্ষদাকো সেই দিনাৰে পৰা বৰ ফুৰ্ত্তিৰে ঘৰৰ কাম কাজ কৰি ফুৰা দেখা গৈ হল। প্ৰস্তাৱৰ কথা শুনি মোক্ষদা পেটে পেটে সুখী হৈছিলনে নাই তোৰা পাঠক পাঠিকা সকলে অনুমান কৰি লব।

ক্ৰমে বিয়াৰ দিন ওচৰ চাপিল। দৰাঘৰীয়া কইনাঘৰীয়া উভয়ঘৰীয়া মানুহবোৰ মনত সন্তোষ আনন্দ। বিপিনতকৈ সুযোগ্য দৰা ক'ত আৰু মোক্ষদাতকৈ গুণে গুণী কইনা ক'ত? কিন্তু হঠাৎ বিপিনে ভাবিলে, "মোক্ষদাৰ এই বিবাহত মত আছে নে নাই, তাৰ তো মই একো বুজ লোৱা নাই? মোক্ষদাৰ কি জানি এই বিবাহত মত নাথাকিব। তেওঁ কিজানি পেটে-পেটে আন কাৰোবাক আকাংক্ষা কৰে। তেনেহলে তো মই এই বিয়া কৰোৱা বৰ অন্যায় হব। অতএৱ সেইটো কথা জানিব নজনালৈকে এই বিয়া নকৰোৱাই ভাল।"

বিপিনৰ যেনে কথা তেনে কাম। তেওঁ তৎক্ষণাৎ মতিমলৈ লেখি পঠিয়ালে।—

"প্ৰিয় মতিম ক্ষমা কৰিবা। মোৰ নিচিনা মানুহৰ পক্ষে বিয়া কৰাবলৈ আগবঢ়া অন্যায়। মোৰ বৰ ভুল হৈছিল। মোক্ষদাক এইন উপযুক্ত পাত্ৰৰে সৈতে বিয়া দিবা। আমিও উপযুক্ত পাত্ৰৰ নিমিত্তে যত্ন চেষ্টা কৰিব পাৰো।"

বিপিনৰ চিঠি পাই কইনাঘৰীয়া মানুহৰ চৰগ ভাগি মূৰত পৰিল। বহুত শেষ পোষ কৰি বিপিনে এনে কৰাৰ কাৰণ মতিমে বুজিব পাৰিলে; আৰু মোক্ষদাই যে কেতিয়াও কাকো মনে মনে ভবা নাই সেইবোৰ কথা বুজাই লেখিলে। কিন্তু সকলো নিষ্ফল হল!! মোক্ষ-

দাৰো এইবোৰ কথা শুনি জাঁয় পৰি যোৱা লোখা হল! প্ৰফুল্লা মোক্ষদা নিষ্প্ৰভা হৈ পৰিল!! বিপিনে লেখিলে, "মোক্ষদাই নিজ মতামতৰ কথা নিজে কুটাই নকয় মানে তেওঁ বিয়া কৰাব নোৱাৰে।" মাকে ককায়েকে নানা প্ৰকাৰে বঢ়াই বুজাই মোক্ষদাক বিপিনলৈ চিঠি এখন লেখিবলৈ ক'লে, মোক্ষদা কিন্তু সেই কথাত মান্তি নহৈ অকল কান্দিবলৈ ধৰিলে! শেষত সকলোৱে কথা এৰাব নোৱাৰি মোক্ষদাই তলত লেখা কথা কেইটা লেখি দিলে,—"মই ঈশ্বৰলৈ চাই শপত খাই কৈছোঁ। মই কেতিয়াও কাকো ভ্ৰমতো মনত ঠাই দিয়া নাই। আৰু এই বিবাহত মোৰ অমত নাই!"

মোক্ষদাৰ এই লেখা ডোখৰ বিপিনলৈ পঠাই দিয়া গল। কিন্তু আত্মীয়সকলৰ দাবি খাই মোক্ষদাই এই দৰে লেখি দিছে বুলি সন্দেহ কৰি বিপিনে তেতিয়াও মন স্থিৰ কৰিব নোৱাৰিলে!

শেষত মাহমহ মাকে বিপিনলৈ এখনি চিঠি দিলে আৰু তাত তলত লেখা দৰে লেখিলে :—

"বোপা, বিয়াৰ দিন নিচেই ওচৰ চাপি-লহি। তুমি কোনো প্ৰকাৰ দ্বিধা নকৰি ছোৱালী বিয়া কৰোৱা। মই মোৰ জীৰ স্বভাব চৰিত্ৰ আৰু মনোভাব বুজোঁ। এই বিবাহত মোৰ জীৰ অমত বুলি জনা হলে আমি কেতিয়াও ছোৱালী দিবলৈ আগ নাবাঢ়িলোহেঁতেন! মোৰ জী নিষ্কলঙ্ক-চৰিত্ৰা আৰু নিষ্পাপ-হৃদয়া। আমি যেনেকৈ তোমাক পাম বুলি আশা কৰিছিলো, মোৰ জীয়েও সেইদৰে তোমালৈ বৰ আশা কৰিছিল। তুমি মাইকী মানুহৰ মন কি বুজিবা? তুমি বিয়া ভাঙিব খোজা শুনি তাই যেনে দৰে ভয় পৰি গৈছে, তাতেই বুজিব পাৰি এই বিয়াৰ বিষয়ে তাইৰ মনোভাব কি? আমি গোটেই ঘৰোৱালে এইবোৰ লক্ষ্য কৰিছোঁ। এতিয়া বিয়া ভাঙিলে তাইক যেন আৰু কনেকো বিয়া দিয়া নহয়—সেই কথা তাই মোৰ ভৰিত পৰি পাৰ কান্দি কান্দি কত যে কৈছে, তাক কি কম! কিন্তু আমি বিয়াৰ আয়োজন কৰি বহুত আগ বাঢ়িলো। তাইক যেনে তেনে বিয়া দিবই লাগিব। তেনে হলে সেই বিবাহৰ ফল ভালেই হওক বা বেয়াই হওক। যেনে তেনে দৰা এজনৰো নিশ্চয় অভাৱ নহব। কিন্তু এনে দৰে আমাৰ গোটেই ঘৰোৱালৰে আৰু ছোৱালীৰ আশাভঙ্গ কৰাৰ ফলস্বৰূপে আমাৰ ঘৰৰ কাৰবাৰ কিংবা ছোৱালীৰ যদি কিবা দুৰ্ঘটনা ঘটে তেন্তে, বোপা, নিশ্চয় জানিবা, সেই পাপে তোমাক চুব। অধিক আৰু কি লিখিম? আশ কৰো এতিয়াৰেপৰা কোনো প্ৰকাৰ দ্বিধা নকৰি নিৰ্দ্দিষ্ট দিনা বিয়া কৰাই আমাৰ সকলোৰে মনত আনন্দ দিবা।" ইত্যাদি।

এই চিঠি পাবৰ পাছত বহুত ভাবি-চিন্তি বিপিনে বিয়া কৰোৱাটোকে ঠিক কৰিলে। মোক্ষদা আন কাৰবাৰ হব, এই চিন্তাটোও যে অসহ্য!!

যথাসময়ত বিয়া হৈ গল। ফোঁভাফোঁভুনীৰ দিনা মোক্ষদাই বিপিনেকক সেৱা কৰোঁতে বিপিনে তাইক সাৱট মাৰি ধৰি সুধিলে :— "সঁচাকৈয়ে বিয়াৰ আগৰে পৰা তুমি মোক ভাল পাইছিলা নে?" প্ৰফুল্লাননা মোক্ষদাই ক'লে, "আপোনাৰ নিচিনা নিষ্ঠুৰ মানুহক বিয়াৰ আগৰেপৰা কোনেও ভাল পাব নোৱাৰে। এবাৰ বিয়া কৰাওঁ এবাৰ নকৰাওঁ বুলি যিহে হোঁহোকা-পিছলা কৰি আছে!! মোৰ যে একেবাৰে নেপাম নেপাম যেন লাগি গৈছিল। এতিয়াহে মোৰ গাটৈ জীৱ আহিছে!!"

শ্ৰীজ্ঞানানন্দ জগতী।

আবাহন।

ঊষার মারুত পাতিছো আসন
বসিবারে আজি নবীন দিন;
তোমার মূর্তিকে জপো অবিরাম,
করিবারে মোক তোমাতে লীন ?
কুলনীর পারা তুলি আনি ফুল
তোমাতে অর্পিম ফুল
অতি ভাবিয়ে গাঁথিছো মালা
ধরিবারে পদে তুমি ?
তোমার করুণা চরণর ছাঁয়া
দিবানে এই তাপিত জনে ?
যোগীগণে যাক ভাবে দিনে রাতি
আপোন মাজত একান্ত মনে।
আহা আহা প্রভু, করিছোঁ কাকুতি
বহাতি এবার হৃদিপিতাসনে
চরণেরে চাপি ধরাহি এবার
মাগিছোঁ তে প্রভু মই দীন জনে।

শ্রীকনকেশ্বর দত্ত বারুক।

৫৩৮৮/অ:

সম্মিলন গীত। *

স্নিগ্ধ প্রাণে দীপ্ত নয়নে
মাতৃসেবক সন্তান দল আজি মিলিছে।

মাতৃ চরণে চিত্ত অর্পিত,
সবে নবীন মন্ত্রে দীক্ষিত,
ভবিষ্য আশার বেণু মুখরিত,
মুগ্ধ বিশ্বপ্রেম পুলকিত,
ভক্তি পাদ্য অর্ঘ্য যাচিছে,
নব জাগরণে হিন্দু মুছলমান্ সবে জাগিছে।

জনমভূমির ম্লান বদন
হবে উজ্জ্বল স্নিগ্ধ বরণ,
লভিবে নবীন উচ্চ আসন,
জয় নিনাদে কাঁপিব ভুবন।
সুখ সূর্য্য নবীন প্রভাতে
ঢালিব জ্যোতি আনন্দ ধারা, সন্তান জাগিছে।

তুমি হে বিভো, জগত যন্ত্রী,
তুমি হে কর্ম্ম সাধন শক্তি,
তুমি হে বাসনা তুমি হে ভক্তি,
জাগোরে সুপ্ত হৃদয়তন্ত্রী,
ঢালো কৃপা জ্যোতি ঢালহে
শক্তি ভিক্ষা মাগিতে সেবকে কাতরে জাগিছে।
দেহ জ্ঞান, দেহ ভক্তি,
দেহ উৎসাহ, জাতীয় প্রীতি,
ধ্বজ উঠাও আকাশ ছাতি,
পূজো জননী হৃদয় পাতি,
পূরোরা হৃদি স্নিগ্ধ পুলকে,
নব মিলনর সুখ সঙ্গীতে হিয়া ভরিছে।

শ্রীদণ্ডিনাথ কলিতা।

* ১৯১৯ সনত তেজপুরত বহা ৪র্থ আসাম ছাত্র সম্মিলনত গীত।